

Prof. dr. Ismet Sejfića Mr. Amel Delić Edin Cipurković

Mladi i mirovni rad u BiH

Naslov: Mladi i mirovni rad u BiH
Autori: Prof. dr. Ismet Sejfića
Mr. Amel Delić
Edin Cipurković
Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kupreška 20
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 722-010
E-mail: fes@fes.ba
Web: www.fes.ba
Za izdavača: Judith Illerhues
Lektura: Zinaida Lakić
DTP: Berina Muratović

Stavovi, mišljenja i zaključci u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftung.
Friedrich-Ebert- Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u publikaciji.
Sva prava zadržana od strane: Friedrich-Ebert-Stiftung.

CIP- Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

327.36-053.6/.8(497.6)

SEJFIJA, Ismet
Mladi i mirovni rad u BiH : studija
/ Ismet Sejfića, Amel Delić, Edin Cipurković. - Sarajevo :
Friedrich-Ebert-Stiftung, 2013. - 100 str. ; 26 cm
Bibliografija: str. 95-99 i uz tekst.

ISBN 978-9958-884-25-21

1. Delić, Amel 2. Cipurković, Edin

COBISS.BH-ID 20815622

Studija:

MLADI I MIROVNI RAD U BiH

Prof. dr. Ismet Sejfića

Mr. Amel Delić

Edin Cipurković

Sarajevo, novembar 2013.

SADRŽAJ:

UVOD	6
MIROVNI DISKURSI U NOVIJOJ POVIJESTI BiH.....	12

SADRŽAJI AKTUELNOG MIROVNOG AKTIVIZMA:	
PEDAGOGIJA MIRA I DISKURS LJUDSKIH PRAVA U	
DJELOVANJU MIROVNIH ASOCIJACIJA U BiH	28

ISTRAŽIVANJE: MLADI I MIROVNI RAD U BiH	52
Motivi i ciljevi istraživanja, osnovni pojmovni kontingent....	52
Ciljna grupa, metode, prostorni i vremenski okvir	56
Anketa.....	59
Analiza odgovora na anketna pitanja po grupama.....	70
Intervju	75
Pregled odgovora ispitanika na nivou ukupnog uzorka.....	76

ZAVRŠNA RAZMATRANJA.....	84
--------------------------	----

LITERATURA I OSTALI IZVORI:	95
-----------------------------------	----

UVOD

Mir je već dugo predmet promišljanja naučnika, filozofa i umjetnika, ideologa i političara na ovim čudesnim balkanskim prostorima. U socijalističkoj Jugoslaviji čuvanje mira bio je najveći zadatak svih socijalističkih snaga: armije, partije, policije, radnika i seljaka, omladine i pionira. Na međunarodnom planu Jugoslavija je zagovarala politiku mirne i aktivne koegzistencije.¹

Mir među jugoslavenkim narodima i narodnostima predstavljao je uvjet realizacije ideje *bratstva i jedinstva*, kako se to stalno naglašavalo, najveće tekovine antifašističke borbe i revolucije. Ipak, vladalo je opće uvjerenje da se očuvanje mira odnosi u prvom redu na spremnost da zemlju odbranimo od *vanjskog neprijatelja*, u svakoj formi i na svaki način. Spominjao se i *unutrašnji neprijatelj*, ali mladom čovjeku, formiranom na gore spomenutim idealima i principima, bilo je vrlo teško i

¹ Josip Broz Tito je politiku miroljubive aktivne koegzistencije razvijao još od 1954. godine, da bi, nakon prve konferencije šefova država i vlada nesvrstanih zemalja 1961. godine u Beogradu, ova politika bila prihvaćena kao zvanična doktrina vanjske politike izvanblokovskih zemalja, koje su na ovaj način nastojale doprinijeti smanjenju napetosti između zemalja NATO-a i Varšavskoga ugovora. Ova doktrina uključivala je principe međusobnog poštivanja suverenosti i teritorijalnog integriteta, nemiješanja država i drugih subjekata međunarodnih odnosa u unutarnju politiku bilo koje zemlje, izbjegavanje konflikata, nenapadanje vojnim ili neprincipijelnim diplomatskim sredstvima itd. Detaljnije: Sejfića, Ismet: „Svrstavanje nesvrstanih“, *Naše vrijeme*, br. 4, str. 22, Tuzla, 2002.

pomisliti kako se u kontekstu autentičnog sociokulturnog miljea naših čaršija krije ili nastaje bilo šta neprijateljsko.

Osamdesete su u bivšoj SFRJ, posebno u drugoj polovini desetljeća, postavile politički rebus koji, kako se pokazalo, nisu bili u stanju, na miran način, razriješiti ni domaći ni inostrani akteri.

Tokom osamdesetih, sve do njihove završnice, u jugoslavenskoj javnosti nisu se mogle naslutiti krvave devedesete. Paradoks ili ne, u Bosni i Hercegovini (BiH) tokom osamdesetih desio se izuzetan kulturni uzlet. Upravo tokom tih godina Sarajevo je doživjelo kreativnu eksploziju, čije odjeke osjećamo još uvijek, desetljećima kasnije. Kao da je dugo bilo pod zavjetom šutnje, potisnuto u zaleđe Beograda, Zagreba i Ljubljane, Sarajevo je, kao da sluti nadolazeći jad, iz naoko banalnog, „novoprimitivističkog“, submahalskog miljea, razvilo prve antiepske, antinacionalističke i antipopulističke paradigme na muzičkoj, medijskoj i političkoj sceni. Poruke tog vremena još uvijek iščitavamo po stoti put gledajući „Nadrealiste“, „Audiciju“, slušajući „Zabranjeno pušenje“...

U drugoj polovini osamdesetih sve je nagovještavalo promjene. Kakve promjene, to sasvim sigurno nisu znali tadašnji omladinci i omladinke, pripadnici generacija čije su predodžbe o povijesti konstruirane u periodu poslije Drugog svjetskog rata. Balaševićeva „U ime svih nas iz pedeset i neke...“, kao i „Padaj silo i nepravdo...“, poruka koju je u „Bici na Neretvi“ svijetu poslao Stole Arandžević, još uvijek su kod mladih izazivale ideološko-adrenalinski efekt. Pokazalo se tokom narednih godina, u kojim je nacionalistički deseterac „zaguslao“ kao prevladavajuća e(ste)tika ovdašnjeg kulturno-političkog prostora, da mladi nisu bili dorasli bilo kakvim zrelijim promišljanjima dešavanja u vlastitom političkom okruženju, niti su mogli dati autentičan generacijski odgovor.

U jednom od ranijih istraživanja o problemima suočavanja s prošlošću u BiH, učesnik, koji je rat dočekao kao dvadesetogodišnjak, rekao je: „Osjećalo se da dolazi nešto drugo, novo i nepoznato, ali predstojeća zbivanja nisu bila jasno definirana u našim predodžbama. Čitali smo Solženjicina, Havela, listali ljubljansku *Mladinu*, *Naše dane*, diskutirali satima o izjavama Vuka Draškovića ili neobičnoj retorici profesora Muhameda Filipovića.

Novokomponirani populizam nacionalističkih glasnogovornika, u primarnom socijalnom okruženju naših porodica, našeg komšiluka, mahala, varošica i sela, izazivao je, u najmanju ruku, znatiželju. Bila je to nova interpretacija ideja i ideologija s kojima smo do jučer bili spremni da se beskompromisno obračunamo, splet dilema koje tada nismo mogli razriješiti.“² Nacionalistička ideološka produkcija je za samo nekoliko godina izmijenila čip u sistemu vrijednosti najvažnijih oslonaca socijalističkog razvoja – radnika, komunista, i što je posebno žalosno, uzdanice u koju je nade polagao i sam Tito – socijalističke omladine.

Ratove na prostorima bivše Jugoslavije vodile su međusobno i generacije mladih ljudi, rođenih nakon Drugog svjetskog rata, može se sa sigurnošću reći, u ime ideja i političkih konstrukta koji su u ratni sukob dovodili i njihove pradjedove. Virus etnonacionalizma mutirao je tokom socijalističkog perioda, preživio, i pojavio se kao politička pošast za koju, očito, još nema adekvatnog lijeka.

Danas, u drugoj poratnoj deceniji, u novim državama nastalim na području bivše SFRJ izrastaju nove generacije mladih ljudi, koji se ratnih dešavanja ne sjećaju ili su rođeni tokom druge polovine devedesetih godina. U konfuznom balkanskom političkom okruženju, gdje je rat još uvijek „najvažniji kulturni

² Sejfija, Ismet: „Mirovno-medijacijska funkcija civilnog sektora u BiH“, *Uprava*, br. 3, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, 2010, str. 64.

događaj“³, mladi ljudi izloženi su epsko-simboličkim, iskrivljenim, pojednostavljenim interpretacijama prošlosti, koje je sve teže razgraditi kako vrijeme odmiče. Aktuelne etnopolitike nisu uspjele pronaći rješenja za suočavanje s prošlošću u regionu. Logika opstanka etnopolitika logika je konflikta.

Ima li načina da se putem mirovnog aktivizma preokrene vrijednosni čip u svijesti mladih, poratnih generacija, prije nego što one aktuelno stanje *negativnog mira* prihvate u potpunosti kao normalan poredak stvari?⁴ Mogu li se, u kontekstu djelovanja brojnih mirovnih subjekata, asocijacija i mreža u BiH i šire, zaista realizirati stabilne prevladavajuće politike mira, imajući svakako na umu da stanje mira ne isključuje konflikte raznih vrsta, ali izvan generalne, široko prihvaćene mirovne osi u vrijednosnoj i praktičnoj ravni? Gajo Sekulić već godinama upozorava: „Još uvijek dominira političko-filozofska bajka o miru kao 'stanju-ne-rata' (Kant). Ova iznuđena bajka predstavlja jednu od najvećih intelektualnih katastrofa dvadesetog stoljeća. Višak ratničke a manjak mirovne kulture opšta je civilizacijska karakteristika i danas. Navika da se mir pravi putem rata (*Vis pacem, para bellum*) čini nesposobnim historijske aktere da mir grade putem mira (*Vis pacem, para pacem*).“⁵

³ www.lupiga.com, 3. decembra 2012, Intervju s prof. dr. Ugom Vlasisavljevićem.

⁴ Brojne definicije o miru više ne govore kao o postignutom, trajnom stanju, unutar ili između društvenih grupa ili društva općenito. Mir podrazumijeva proces, trajno djelovanje na njegovoj izgradnji: *Si vis pacem, para pacem* – „Ako želiš mir, stvaraj mir“. Johan Galtung razlikuje pozitivan i negativan mir. Mir kao odsustvo rata je negativni mir. Tek mir koji, uz odsustvo rata, uključuje odsustvo straha, mržnje, nepravde, siromaštva i svijest ljudi o ovakvom stanju kao općeljudskoj vrijednosti jest pozitivni mir. Dakle, mir se ne postiže završetkom rata ili oružanog sukoba, niti sklapanjem mirovnih sporazuma, već je mir stalni proces usmjeren ka iskorjenjivanju rata, uzroka rata i drugih teških društvenih konflikata. Detaljnije: Sejfića, Ismet: „Mirovno-medijacijska funkcija civilnog sektora u BiH“, *Uprava*, br. 3, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, 2010, str. 66.

⁵ Sekulić, Božidar Gajo: *Individuum i nasilje 1991: Otvorena pisma protiv rata*, Rabic, Sarajevo, 2006, str. 14.

U BiH i regionu djelovao je i još uvijek djeluje značajan broj inicijativa i asocijacija koje se bave mirovnim aktivnostima. U samoj BiH bilo je osam pokušaja osnivanja komisija koje bi se bavile utvrđivanjem istine o ratnim dešavanjima (među posljednjim je pokušaj komisija za pomirenje općina Tuzla i Bijeljina da uspostave trajniju saradnju na izgradnji modela suočavanja s prošlošću, do danas bez značajnijih rezultata). Ove aktivnosti realizirale su same vlasti ili nevladine mirovne asocijacije (npr. Komisija za utvrđivanje istine o Srebrenici Vlade Republike Srpske, tzv. Fincijska komisija, koju su osnovale nevladine organizacije, i sl.). U Srbiji i Hrvatskoj također djeluju ovakve komisije, a aktuelna je i inicijativa za osnivanje regionalne komisije za istinu i pomirenje (REKOM). Razvijene su brojne edukacijske, zagovaračke i druge forme mirovnog aktivizma, o kojima će kasnije biti više riječi. Mladi ljudi učestvuju u ovim mirovnim nastojanjima i aktivnostima, o ovome svjedoče dokumenti, izvještaji o mirovnim projektima nevladinih organizacija, spiskovi učesnika i poruke mira.

Istovremeno, očito je: „Nešto nedostaje!“ (Brecht) u cijelom ovom sklopu! U zaleđu spomenutih inicijativa i mirovnog aktivizma u redovima nevladinog sektora (kao dijela civilnog društva u BiH) epski nacionalizam i dalje vrlo uspješno, kao prevladavajuća matrica, održava stanje negativnog mira. Ono što političke elite „uvijaju u celofan“, bez zadržke, otvoreno plasiraju njihovi suigrači na religijskoj, akademskoj, kulturnoj i sportskoj sceni, gdje „zločinačko“ i „junačko“ imaju istu, „svetu“ konotaciju. Bez ratničke simbolike nezamislivi su zborovi, sabori, koncerti, utakmice, trubačke megamanifestacije i otvaranja vjerskih objekata na svim stranama. Naravno, uz prisustvo oduševljene mladosti, koja se tako uči tradicijama predaka. Ovim mladim ljudima trebali bismo ostaviti u naslijeđe MIR! Da li onako kako se to desilo tokom osamdesetih, u vrijeme raspada SFRJ?

Pored neposrednog djelovanja, inicijativa i asocijacija, o miru je u BiH dosta toga napisano, što je, u teorijskoj ravni, značajan spoznajni kapital. I u okviru ovog teksta teorijska razmatranja služe kao osnovni spoznajni okvir neophodan za kasnije analiziranje i preispitivanje empirijske građe.

Cilj je da se pokuša dokučiti šta stvarno mladi ljudi, koji nemaju neposrednih ratnih iskustava, misle o mirovnom aktivizmu u BiH, aktuelnim mirovnim inicijativama i asocijacijama. Koliko su za poratne generacije prijemčivi koncepti mirovnog aktivizma nastali intervencijom iz međunarodnog okruženja, etablirani u raznim formama djelovanja nevladinog sektora u BiH? Da li ovi koncepti, po njihovom mišljenju, imaju šansu, ili u BiH još nije koncipiran autentični pristup izgradnji pozitivnog mira na izvornim kulturološko-političkim temeljima? Koliko sami učestvuju u mirovnom radu? Može li se govoriti o masovnijem mirovnom aktivizmu mladih u BiH ili etabliranoj mirovno-aktivističkoj sceni u okviru nevladinog sektora, bez značajnijeg utjecaja u široj javnosti? Svakako, nastojat će se ukazati na povijesne predispozicije aktuelnih konceptata mirovnog aktivizma, forme mirovnog rada u kontekstu nevladinog sektora, kao i na nekoliko najznačajnijih protagonista mirovnjaštva u BiH.

Šta nedostaje bosanskohercegovačkom društvu da mir ostvari kao konstantnu vrijednosnu vertikalu? Na poratnim generacijama ostat će teret neuspjeha njihovih prethodnika. Računajući na iskrenost mladog čovjeka, putem empirijskih istraživanja i razgovora s mladima, ovim tekstom pokušava se dati mali doprinos rješavanju navedenih problema i pitanja.

MIROVNI DISKURSI U NOVIJOJ POVIJESTI BiH

Da li je u povijesti BiH bilo liberalnog, kritičkog odnosa, prema pitanjima mira, da li je postojalo autentično „mirovnjaštvo“ u institucionalnim, personalnim, civilno-građanskim i političkim krugovima i nivoima, posebno tokom socijalističkog perioda, u kojem su morali biti postavljeni temelji za mirno razrješenje tranzicijskih izazova Jugoslavije u cjelini i njenih pojedinih republika? O osnovnim karakteristikama i pravcima historijskog razvoja asocijacija građana u BiH i na globalnoj sceni već je napisano i objavljeno nekoliko tekstova (između ostalih i publikacija koju je izdala Fondacija Friedrich Ebert pod naslovom „Povijesne predispozicije i aktuelni razvoj građanskih asocijacija u BiH“, Sarajevo, 1998, pažnje vrijedna publikacija „Mirovni aktivizam u BiH“ grupe autora/ica: Tanje Topić, Aleksandra Živanovića, Aleksandra Žolje, izdata od EU, itd.).

U raspravama o mirovnom civilnom aktivizmu u BiH tokom socijalističkog perioda primjetna su dva pristupa: za *prvi pristup karakteristično je negiranje postojanja bilo čega što bi se u socijalističkom političkom kontekstu moglo identificirati kao civilno društvo, pa i mirovni rad koji bi polazio s ovakvih pozicija*, dok drugi pristup ukazuje na realne primjere mirovnog aktivizma *nastalog u socijalističkom okruženju*, čiji je kontinuitet očuvan do danas, kao liberalna alternativa konfliktnom etnonacionalističkom

kolektivizmu. Uz ova dva pristupa, pojavit će se i *treća teza o mirovnom aktivizmu projektno orijentiranih nevladinih asocijacija i saveza raznih vrsta, razvijenih kroz materijalno-finansijsku pa i ideološku podršku iz međunarodnog okruženja, kao novi kvalitet, ali i s novim ograničenjima.*

Prvi pristup nalazi teorijsko uporište u kritici totalitarnih sistema kao zatvorenih ideoloških entiteta, koja se vezuje uz **Karla Poppera** i njegovo djelo *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. U ovom tekstu već su navedene osnovne Popperove kritičke postavke: doktrinarna eshatologija imanentna socijalističkom učenju, državno učenje opravdava upotrebu revolucionarnog terora, politička elita zatvorenog društva polaže pravo da vlada historijom, službena sfera – partija/država, uzdignuta je na rang političkog apsoluta. Na sličan način odnos civilno društvo – socijalistička država komentira **Ugo Vlaisavljević**: „Zanimljivo bi bilo pogledati ulogu velikih udruženja građana koja je osnivala partija/država i o njima veliku brigu vodila. Poznato je da je autentično mjesto dobrovoljnih udruženja građana civilno društvo. Osvrnemo li se na mjesto i ulogu takvih udruženja kakva su bila *Socijalistički savez radnog naroda, Savez socijalističke omladine, udruženja boraca i žena, sindikati* itd., lako ćemo uvidjeti da narodna država nije ostavljala mjesto za civilno društvo u pravom smislu riječi. Ono nipošto ne smije biti produžena ruka države ili partije na vlasti, nego radije, da tako kažemo, mjesto gdje se ta ruka zavrće i sakati.“⁶

Činjenica je, kako to konstatira Vlaisavljević, da su ovi savezi nastajali i djelovali pod patronatom partije/države, ne kao *protuteža centrima državne moći ili u funkciji zaštite građana u odnosu na centre moći*, već su, na temelju *jedinstvene*

⁶ Vlaisavljević, Ugo: „Opet narodna država“, *Nezavisne novine*, Banja Luka, 13. januara 2006.

ideologije, u okviru *fronta socijalističkih snaga*, predstavljali ekspoziture za masovniju implementaciju partijske ideologije.

Građanin u svom klasičnom liberalnom određenju, koji kao slobodna individua ulazi u integracijske procese na temelju vlastitih interesa, potreba ili drugih motiva, nije bio osnova tadašnjih saveza i asocijacija. Na njegovom mjestu nalazio se *radni čovjek* kao stvaralačko biće i osnova *kolektivističke socijalističke politike*. Socijalistički model društveno-političkih odnosa *omogućuje skoro apsolutnu dominaciju političkog nad civilnim društvom*, u kojem, kako tvrdi Vlaisavljević, „država nije ostavljala mjesta za civilno društvo u pravom smislu riječi”.⁷

U intervjuu objavljenom 1995. u *Novom listu*, povodom oštih kritika upućenih na račun njegove knjige *Rat kao najveći kulturni događaj: ka semiotici etnonacionalizma*, Vlaisavljević pojašnjava svoje poglede na kontroverze koje prate problem pomirenja u BiH, a vezuju se uz socijalistički period: „... ja sam se odmah iza rata bavio procesom pomirenja u BiH. Došao sam do toga da je za pomirenje nužna autodestrukcija ratnog subjekta. On sebe, međutim, ne može uništiti, jer način govora ratnih subjekata, njihova vizija stvarnosti, atraktivnost za glasače, dolazi upravo od onoga što su postigli u ratu. Ratni subjekti u pomirenju ne traže istinsko pomirenje, nego nešto sasvim drugo – priznanje. Ratni subjekti uvijek će tražiti međusobno priznanje. To je jedna epska crta – nema ratnog sukoba bez istovremenog međusobnog veličanja neprijatelja. Ne možete postići ništa ako ne veličate svog neprijatelja. Tako su neprijatelji iz Drugog svjetskog rata uvijek vukli jedni druge. Titoizma ne bi bilo bez četništva i ustaštva, i obratno. Iz pobjede titoizma naučili smo jednu važnu stvar – ratna pobjeda je uvijek iluzorna. Ona će na svojoj strani uvijek imati mrtve koji su nedovoljno mrtvi i koje će uvijek buditi kao svoje neprijatelje. Tako naprosto nemate

⁷ Isto.

smisao pobjede“.⁸ Da li je bilo pokušaja da se uspostavi alternativa, posebno mirovni civilni diskurs, i kakve su njegove šanse u situaciji kakvu opisuje Vlasisavljević?

Prvo, jedan *analitički pristup* pokazat će da je u periodu između 1945. i raspada Jugoslavije u Bosni i Hercegovini nastao i aktivno djelovao veliki broj subjekata koji su egzistirali „na ivici civilnosti“. Zakon o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima (25. augusta 1945) omogućio je obnavljanje rada udruženja koja su u BiH bila aktivna do Drugoga svjetskog rata. Od 1945. do 1950. reaktivirano je trideset udruženja, a nastala su i neka nova. Među prvima su rad obnovile četiri *tradicionalne nacionalne organizacije*: *Napredak*, *Gajret*, *La Benevolencija* i *Prosvjeta*. *Gajret* je 1948. godine promijenio ime u *Muslimansko kulturno društvo „Preporod“*, ali je već 1949. njegov rad zabranjen. Ista sudbina zadesila je i ostala nacionalna društva, ali ne i kulturna društva nacionalnih manjina i ona za koja je aktuelna vlast nalazila da mogu poslužiti realizaciji nekih političkih interesa.⁹

Prema **Kamberoviću** i **Hadžibegoviću** u BiH je 1954. godine aktivno djelovalo *388 kulturno-umjetničkih društava, sedam amaterskih pozorišta, 88 narodnih i radničkih univerziteta*, mahom u urbanim centrima. Aktivne su i brojne *profesionalne asocijacije* (Društvo historičara, Društvo filozofa, Udruženje

⁸ www.lupiga.com, 3. decembra 2012, Intervju s prof. dr. Ugom Vlasisavljevićem.

⁹ Detaljnije kod: Hadžibegović, Ilijas/Kamberović, Husnija: „Organizacije civilnog društva u BiH – porijeklo i kontekst“, *Revija slobodne misli*, br. 9-10, Asocijacija nezavisnih intelektualaca „Krug 99“, Sarajevo, 1997, str. 56-57, cit.: „... 'Seljačka sloga', koja je kao političko-ekonomska i kulturna institucija djelovala od sredine 30-ih godina i bila razgranala po svim hrvatskim selima u Bosni i Hercegovini. Iza 1945. ona se bavi kulturno-prosvjetnim radom, opismenjivanjem i organiziranjem čitalačkih grupa, održavanjem kulturnih priredaba u hrvatskim selima i slično. Ovo nije bila državna institucija, ali je vlast preko nje nastojala politički ovladati hrvatskim seljaštvom.“

književnika, Udruženje pravnika, Udruženje likovnih umjetnika BiH – ULUBiH, Udruženje novinara, Udruženje kompozitora,

Udruženje filmskih radnika, Udruženje muzičkih umjetnika, Udruženje dramskih umjetnika...), *asocijacije građana s posebnim potrebama* (npr. udruženja distrofičara, paraplegičara...), *hobistička udruženja i savezi* (Savez radioamatera, Izviđački savez, Ferijalni savez...) te *sportska i ekološka udruženja* (lovačka društva, Savez gorana i sl.). Ove asocijacije ulazile su u *jedinstvenu krovnu asocijaciju* – Socijalistički savez radnog naroda Bosne i Hercegovine (SSRNBiH), gdje je njihov rad mogao biti podržavan ili osporen.¹⁰

Drugo, postoji, sasvim izvjesno, kontinuitet djelovanja pojedinaca i grupa u socijalističkom okruženju, s kritičko-marksističkih ili liberalnih pozicija, koji će kasnije, tokom osamdesetih, svjesni opasnosti od međunacionalnih konflikata, pokušati *uspostaviti mirovnu, civilnu alternativu, konfliktnom etnonacionalizmu na jugoslavenskim prostorima*.¹¹

Tako je značajan broj intelektualaca iz Bosne i Hercegovine učestvovao u radu *Korčulanske ljetne škole* i časopisa *Praxis* (1964-1974). Iako je zvanično škola imala za cilj edukaciju akademskih kadrova s jugoslavenskih prostora u oblasti filozofije, sociologije i političkih nauka, ubrzo su u prvi plan izbile

¹⁰ Isto, str. 58.

¹¹ Npr. među osnivačima UJDI-ja (Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu, prva alternativna civilna organizacija u SFRJ, osnovana 1989. u Zagrebu) nalazimo imena koja su i danas aktivna u nevladinom civilnom sektoru u BiH: Božidar Sekulić, filozof i sociolog iz kruga „praksisovaca“, aktivan je u Asocijaciji nezavisnih intelektualaca „Krug 99“, koja u BiH održava kontinuitet slobodne misli i principijelne kritike, te je, u neku ruku, nastavila rad UJDI-ja u BiH; aktivni su i drugi učesnici ove škole: Nebojša Popov u Srbiji pokrenut će list *Republika* uz podršku tamošnjih ujdijevaca, Vesna Pešić je istaknuti aktivist Građanskog saveza u Srbije itd.

otvorene, slobodne, kritičke diskusije, manje-više spontano započete i vođene, mimo samih akademskih sesija. Ubrzo je Korčulanska škola postala društveni događaj prve vrste, međunarodnog značaja, izvor misaone akcije koja je široko nadilazila njezine formalne granice. Korčula je postala mjesto okupljanja najprominentnijih imena evropske i svjetske filozofske, sociološke i općeteorijske misli (**Erich Fromm, Henri Lefebvre, Lucien Goldmann...**).¹² U radu škole učestvovali su poznati bosanskohercegovački intelektualci **Franc Cengle, Esad Ćimić, Branislav Đurđev, Ivan Focht, Božidar Jakšić, Olga Kozomara, Rasim Muminović, Besim Ibrahimpasić, Kasim Prohić, Božidar Gajo Sekulić, Džemal Sokolović, Vojin Simeunović, Abdulah Šarčević, Arif Tanović i Zoran Vidaković**. Inercija kritičke misli, uspostavljena dugogodišnjim djelovanjem škole, ostaje primjetnom sve do današnjih dana zahvaljujući dijelu intelektualaca koji su zadržali kritičke pozicije tokom zbivanja u zadnja dva desetljeća bosanskohercegovačke povijesti (**Sekulić, Prohić, Muminović, Šarčević...**).

Godine 1964. u okviru Odsjeka za filozofiju Zagrebačkog univerziteta, u saradnji s drugim filozofskim centrima u tadašnjoj Jugoslaviji, pokrenut je časopis *Praxis* (imao je međunarodno izdanje na engleskom, njemačkom i francuskom jeziku). Časopis je ostvario saradnju, osobito svojim međunarodnim izdanjem, s velikim brojem najistaknutijih filozofa raznih orijentacija u cijelome svijetu. Na taj način je saradnja sa svjetskom filozofijom dobila snažni zamah, a *zagrebački filozofski krug* postao ravnopravnim učesnikom savremenih filozofskih rasprava u svijetu. Časopis *Praxis* i *Korčulanska ljetna škola* ukinuti su 1974. na temelju administrativne zabrane. Čitav niz drugih primjera, kao što su pojavljivanja časopisa *Delo, Filozofija*,

¹² Kangrga, Milan: „Korčulanska ljetna škola“, u: *Izvan povijesnog događanja. Dokumenti jednog vremena*, Biblioteka Feral tribune, Split, 1997, str. 281.

Sociologija, Gledišta i listova Danas, Vidici, Student i Susret (Beograd), *Pogledi* (Zagreb), *Besede, Revija 57 i Perspektiva* (Ljubljana), *Pregled* (Sarajevo), *štrajkovi* (1958) i *studentske demonstracije* (u Beogradu 1954, Zagrebu 1959), *kritički pokreti* u Ljubljani (1962/1963), Zagrebu, Beogradu i Sarajevu (1966-1968), *eksplozija pokreta osporavanja*, koji se juna 1968. godine proširio na sve univerzitete u Jugoslaviji, uz angažman pojedinaca (**Milovan Đilas, Mihajlo Mihajlov, Dušan Bogavac...**), svjedoče o *aktivnostima kritički orijentiranih intelektualaca i političkih krugova u tadašnjem socijalističkom ideološko-političkom kontekstu*.¹³

Istovremeno, kontinuitet su održavale i snage izrasle na nacionalnim pozicijama, o čemu svjedoče primjeri *hrvatskog proljeća* (1971/1972), *demonstracije na Kosovu* tokom sedamdesetih i osamdesetih godina te kasnija „dešavanja naroda“ u svim krajevima bivše Jugoslavije.

Treće, u vrijeme predratne agonije na prostorima bivše SFRJ, između 1989. i 1992. godine, usporedo s dominirajućim etnonacionalnim pokretima, aktivno su djelovale snage *mirovno-liberalne civilne alternative*. Postojanje i aktivizam ovih snaga često se potiskuje u drugi plan ili potpuno zaboravlja.

Naime, mirovne civilne inicijative u predratnom vremenu jesu postojale, u pitanju je njihov neuspjeli pokušaj da liberalni koncept političke zajednice suprotstave divergentnim modelima i praksi etnonacionalističkih snaga. Ipak, postojanje i kontinuitet ovih inicijativa se ne smije zanemariti, posebno ako se ima na umu kasniji razvoj civilnog društva i mirovni aktivizam u bivšim jugoslavenskim republikama, pa i u Bosni i Hercegovini. Usporedo sa sve očitijom krizom reformskih politika u bivšoj Jugoslaviji, krajem osamdesetih, aktivnosti međunarodne

¹³ Detaljnije kod: Popov, Nebojša: „Disidentska skrivalica“, *Republika*, br. 242/243, Beograd, 2000.

zajednice i domaćih liberalno-demokratskih snaga nužno su orijentirane na pokušaje sprečavanja rata.

Početak devedesetih pokrenute su brojne *građanske mirovne inicijative* širom Jugoslavije. Među najaktivnijim je tih godina bilo *Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu* (UJDI), osnovano početkom 1989. godine u Zagrebu. UJDI nije bio politička stranka, već je, kao *prva autonomna politička organizacija na području bivše Jugoslavije, usmjeravao aktivnosti na stvaranje proceduralnih pretpostavki za mirno razrješenje političke krize u zemlji te uspostavljanje liberalno-demokratskog poretka*.¹⁴ UJDI je bio organizacija općejugoslavenskog karaktera, s podružnicama u svim tadašnjim republikama i pokrajinama. Udruženje je 3. juna 1991. godine *organiziralo konferenciju za štampu u šesnaest gradova pod motom "Stop fašizmu – prolaz građanstvu"*.

U Sarajevu je održan *Pretparlament Jugoslavije*, okupivši građanske opozicione stranke, organizacije i udruženja, propagirajući osnivanje mirovnih nasuprot ratnim koalicijama. *Pretparlament* je inicirao i organizirao *okrugli sto vlasti i opozicije*, koji je zasjedao od jula 1991. do februara 1992. godine, također u Sarajevu (tema *Kako spriječiti totalni rat u*

¹⁴ Predrag Matvejević objasnio je kako su i „prije UJDI-ja postojale civilne političke inicijative i pokreti, npr. u Sloveniji (inicijativa za civilno služenje vojnog roka, liberalno orijentirani civilni mediji poput 'Mladine' i slično). Međutim, UJDI je, za razliku od navedenih primjera, imao *jasnu organizacijsku strukturu, program, članstvo*, pa i *jasan opozicijski stav u odnosu na tadašnji 'tvrdokomunistički-provojni' i nacionalistički dio jugoslavenske političke javnosti*. Po definiciji, imao je sve elemente političke organizacije, ne skrivajući svoj politički karakter, što samo nekoliko godina ranije nije bilo moguće. U jezgri osnivača bili su, uz Rudija Supeka, Branko Horvat, Predrag Vranicki, Milan Kangrga, Branko Bošnjak, Ivan Kuvačić, Bogdan Denić, Žarko Puhovski, Nebojša Popov, moj dragi prijatelj Milan Životić, Vesna Pešić, Mirjana Kasapović, Rada Iveković, Vesna Pusić, Goran Svilanović, Srđan Dvornik, Alija Hodžić, Milorad Pupovac, Bojan Munjin, Abdulah Sidran, Gajo Sekulić itd. Pristalice UJDI-ja bili su uglavnom lijevo orijentirani liberalni urbani intelektualci...” Sejfića, Ismet: „Mirovno-medijacijska funkcija civilnog sektora u BiH“, *Uprava*, br. 3, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, 2010, str. 68.

Bosni i Hercegovini), nastojeći proširiti krug antiratnih aktera potpisivanjem *Ugovora o miru*.

Na ovaj dio „zabačene historije“ podsjeća **Gajo Sekulić** u knjizi *Individuum i nasilje 1991: Otvorena pisma protiv rata*, u kojoj, kao učesnik, s petnaestogodišnje distance opisuje i analizira spomenuta mirovna nastojanja i aktivnosti, objavivši i vlastita pisma upućena raznim institucijama, ličnostima i instancama u tadašnjoj, „predratnoj“ Jugoslaviji. Sam autor, kao i ostali akteri, pokušavao je potaknuti nove/stare etnonacionalne elite na dijalog i institucionalno rješavanje jugoslavske krize. „Ova pisma svjedoče“, kaže Sekulić, „o postojanju desetina hiljada aktera koji su bili protiv rata zalažući se za demokratsku mirovnu proceduru razrješavanja izuzetno složenih protivrječja i suprotnosti između šest republičkih političkih elita kao šest simboličkih fantoma razorne moći. (...) Ratna nasilja i zločini prikazuju se kako onda tako i sada lažno i ideološki sa stanovišta etno-ideoloških histerija kao neka prirodna neminovnost koja je zatvorila svaku historijsku šansu za mirotvorno razrješanje kompleksne krize jugoslavske države i društva. Istovremeno, to je i dan-danas nepremostiva smetnja za prve korake ka izmirenju i pomirenju u regionu nekadašnje Jugoslavije.“¹⁵

U *Ugovoru o miru* prihvaća se diskontinuitet u odnosu na „stari režim“, a ovaj ugovor počivao je na „garantovanim ljudskim pravima, transformaciji svojinskih odnosa na načelima moderne ekonomije, parlamentarnoj demokratiji, te racionalnom i pravednom rješenju glavnih žarišta sukoba“.¹⁶

„Jedinu šansu za sprečavanje totalnog rata možemo naći u sinhronizaciji djelovanja marginalnih građanskih stranaka i grupa, nastajućih mirovnih i sindikalnih pokreta, kao i u njihovom

¹⁵ Sekulić, Božidar Gajo: *Individuum i nasilje 1991: Otvorena pisma protiv rata*, Rabić, Sarajevo, 2006, str. 12.

¹⁶ Isto, str. 318.

povezivanju s mirovnim nastojanjima izvan Jugoslavije“, tvrdit će tada aktivist UJDI-ja **Nebojša Popov**.¹⁷ Konflikt etnonacionalnih elita kulminirao je kao oružani sukob, pokazavši da navedene inicijative nisu mogle parirati etnopolulističkoj propagandi.

Istaknuto mjesto među mirovno-liberalnim inicijativama i asocijacijama tog vremena imaju *Centar za antiratnu akciju* (osnovan jula 1991. u Beogradu), *Beogradski krug* (1991), *Helsinški komitet* (osnovan 1991. u Beogradu, kasnije djeluje u svim bivšim jugoslavenskim republikama), *Centar za kulturnu dekontaminaciju*, mnogobrojne *ženske antiratne grupe*.

U to vrijeme održavaju se i poznate *masovne mirovne akcije* i manifestacije, kao što su „Hod mira oko Savezne skupštine“ (Beograd, 1990), potpisivanje peticije „Spasimo Dubrovnik“ (Zagreb, 1991), „Beogradski antiratni maraton“ (1991), paljenje svijeća u znak protesta protiv rata itd. Antiratni protesti, masovno posjećeni, postali su najjasniji izraz antiratnog raspoloženja dijela građanstva i u Bosni i Hercegovini. U Sarajevu se 11. marta 1992. okupilo oko dvije stotine hiljada građana pred zgradom Skupštine BiH. Slični antiratni protesti održani su u nekoliko većih gradova širom zemlje (Zenica, Mostar, Banja Luka, Travnik...).¹⁸

Ipak, ove civilne aktivnosti nisu uspjele preusmjeriti tok događaja. U isto vrijeme, kako u ostalim dijelovima bivše Jugoslavije tako i u BiH, na zamahu dobijaju nacionalni pokreti, koji će prerasti u nacionalne političke stranke.

¹⁷ Popov, Nebojša: „Šta radi UJDI u ratnim uslovima“, *Republika*, br. 29, 1. oktobra 1991, Beograd, str. 8.

¹⁸ Popov, Nebojša: „Šta radi UJDI u ratnim uslovima“, *Republika*, br. 29, 1. oktobra 1991, Beograd, str. 8; Milardović, Anđelko: *Spontanost i institucionalnost*, Kairos, Beograd, 1989, str. 91; Brošura „Dezerteri rata u bivšoj Jugoslaviji“, Žene u crnom, Beograd, 1994, str. 29.

*Tokom rata podjela društva i teritorijalna podjela zemlje prema etničkom kriteriju, prekid komunikacija, nepostojanje izvora finansiranja i drugih integrativnih preduvjeta doveli su do prestanka rada asocijacija koje su prije rata djelovale na cijeloj teritoriji zemlje. U ovakvim uvjetima njihov aktivistički areal sveden je u etnonacionalne granice. Prijeratni republički profesionalni savezi (ljekara, pedagoga, inženjera...) bit će reducirani na entitetske saveze, kao i sindikati, sportske, ekološke, hobističke i slične asocijacije.*¹⁹

Ne postoje tačni podaci o kolikom broju ovih asocijacija se radi, ali je dobro poznato da su entitetsku ili etničku oznaku dobili sindikati, sportski savezi i druge asocijacije (Savez sindikata Republike Srpske osnovan je 25. augusta 1992. godine u Banjoj Luci, Savez opština i gradova Republike Srpske osnovan 1998. u Brčkom, Savez općina i gradova Federacije Bosne i Hercegovine osnovan je 29. maja 2002. godine u Mostaru itd.).²⁰ U samom nevladinom sektoru u BiH prevladala je logika (samo)organiziranja na etničkoj i entitetskoj integracijskoj osnovi.

Ipak, u ratnom vohoru, malobrojne, ali vrijedne spomena, *autentične lokalne mirovne civilne inicijative nastojat će promovirati multietničku, demokratsku alternativu međuetničkim sukobima i podjeli zemlje. Pored već navedenih mirovnih grupa i inicijativa iz prijeratnog vremena (Žene u crnom, Žene ženama,*

¹⁹ Pogledati detaljnije: Kvalitativna studija 3, „Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin (NVO) sektor, Status i perspektive za Bosnu i Hercegovinu, Analiza i implikacije za politike“, Dokument 1: „Upute za čitaoce i sažetak zaključaka i preporuka“, Ured za međunarodni razvoj Vlade Ujedinjenog Kraljevstva, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo, april 2005, str. 22; Također: Sejfija, Ismet, „Von dem Zivilsektor zu der Zivilgesellschaft“, u: *Medien und Interkulturelle Kommunikation*, SOEMZ, Frankfurt/Sofija, 2005, str. 68-69.

²⁰ Ilustrativan je primjer Tuzle, gdje je prije rata bilo oko 800 raznih organizacija, a sada ih ima 44, prema: Agić, Novka: „Specifičnosti sektora NVO i njihova uloga u tranziciji sistema“, u: „Lokalni NVO sektor u Bosni i Hercegovini“, radni dokument, „Nezavisni biro za humanitarna pitanja“ (IBHI), Sarajevo, oktobar 1998, str. 24.

Centar za antiratnu akciju...), u Bosni i Hercegovini se, nakon početnog ratnog šoka, konsolidiralo i aktiviralo nekoliko asocijacija civilnog, multietničkog karaktera. Poznati su primjeri *Foruma građana Tuzla* te *Asocijacije nezavisnih intelektualaca „Krug 99“* u Sarajevu.

U publikaciji „Dixi“ navodi se datum i razlog osnivanja *Foruma građana Tuzle* – 28. februara 1993. godine: „... kao odgovor na porast nacionalizma u vlastitoj sredini te iz potrebe i odlučnosti da se Bosna i Hercegovina sačuva kao cjelovita, nezavisna i decentralizovana suverena država, uređena na principima parlamentarne demokratije, u njenim historijskim i geopolitičkim granicama, priznatim od međunarodne zajednice, te da se nijedan dio njene teritorije ne može smatrati posebnom nacionalnom teritorijom bilo kojeg njenog naroda“. Svoje aktivnosti tokom rata Forum je orijentirao prema sličnim inicijativama u zemlji i inostranstvu.

Devetog marta 1993. upućen je „proglas svim progresivnim snagama Srbije i Crne Gore za zaustavljanje rata“. Također je javno ukazivano na probleme nacionalizma u Bosni i Hercegovini: „... javnom tužiocu upućen je prijedlog za pokretanje postupka protiv lista *Zmaj od Bosne* zbog raspirivanja nacionalne i vjerske mržnje (17. novembra 1993), (...) reagiralo se na skidanje državne zastave na Saboru Regionalnog odbora HDZ-a (5. juna 1994), na ideološku i političku instrumentalizaciju Armije RBiH (7. februara 1994), protestiralo protiv grafita *Srbe na vrbe!*, koji je, nekoliko dana nakon strahovitog stradanja tuzlanske omladine u gradskom centru (25. maja 1995), osvanuo na mjestu tragedije. Istupi *Foruma građana Tuzle*, u tom i takvom političkom okruženju, imali su i važnost i značenje istinskog građanskog mirovnog protesta“.²¹

²¹ Brošura „Dixi“, Forum građana Tuzla, Tuzla, 1996, str. 3.

Asocijacija nezavisnih intelektualaca „Krug 99“ osnovana je 1992. kao vanstranačko, nevladino udruženje građana. Osnovni principi i pravci djelovanja izraženi su u programskim aktima asocijacije, a temelje se na nastojanjima „da se Bosna i Hercegovina sačuva kao cjelovita, nezavisna i suverena država, uređena na principima građanske demokratije, u njenim povijesnim geopolitičkim granicama priznatim od međunarodne zajednice. U osnove tako uređene demokratske, građanske, veoma decentralizovane države treba da bude ugrađena i ostvarena ideja slobodnog i otvorenog civilnog društva jednakopravnih građana-pojedinaca, nezavisno od njihovih posebnih spolnih, socijalnih, političkih, vjerskih, nacionalnih i kulturnih identiteta, ostvarena kroz konkretnu i potpunu ustavnu i zakonsku garanciju svih temeljnih ljudskih prava i sloboda.

Stav osnivača i prvih članova 'Krug 99' bio je da je samo na tim osnovama moguće obnoviti multinacionalno, multireligijsko i multikulturno biće Bosne i Hercegovine i viševjekovnu tradiciju i bogatstvo zajedničkog života u toleranciji i poštivanju različitosti i posebnosti svake etničke skupine na ovom tlu. To je ujedno i jedini efikasan način da se pobijedi nacionalizam, nepovjerenje među ljudima, i spriječi podjela Bosne i Hercegovine na etničkoj osnovi“.²²

Od aprila 1995. godine „Krug 99“ izdaje časopis *Revija slobodne misli*. Tokom rata ova asocijacija organizirala je veliki broj javnih foruma – okruglih stolova, tribina..., na kojima su učestvovali poznati znanstvenici, političari, umjetnici i druge javne ličnosti, dajući podršku misiji i ciljevima asocijacije.²³

Odmah po završetku rata „Krug 99“ je s Forumom građana Tuzla inicirao i uspješno realizirao projekt *Građanski alternativni parlament*. Na osnivačkoj skupštini Građanskog alternativnog

²² Pogledati Statut i Programske akte „Krug 99“.

²³ Brošura „Dixi“, Forum građana Tuzla, Tuzla, 1996, str. 40.

parlamenta Bosne i Hercegovine (GAPBiH), održanoj 31. augusta 1996. godine, naglašeno je da se radi o pokretu građanske inicijative u BiH, asocijaciji građana pojedinaca, nevladinih i nestranačkih organizacija, te civilnih aktera u Bosni i Hercegovini, kao izrazu potrebe da se koordiniraju i usaglašavaju aktivnosti i inicijative za uspostavljanje institucija parlamentarne demokratije i civilnog društva. Parlamentu su se pridružile i učestvovala u njegovom radu i druge civilne organizacije u BiH: *Građanski forum Banjaluka, Demokratski krug Bihać, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, Forum Zeničana, Centar za građansku suradnju (Livno), Udruženje žena Tuzle, Neovisna grupa građana u Mostaru (neformalna grupa), Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Forum intelektualaca iz Breze, Udruženje građana mješovitih brakova Zenica, Zavidovići i Kakanj, Helsinški parlament građana (hCa) Tuzla.*²⁴

U „Povelji GAP-a“, pored zalaganja za mir, razvoj civilnog društva, međunacionalno pomirenje itd., kao neposredni ciljevi se navode: *podrška i participacija u aktivnostima daljeg i boljeg ustavnog i zakonskog regulisanja državnog i društvenog demokratskog ustrojstva Bosne i Hercegovine, podrška uspostavljanju institucija parlamentarne demokratije i kontrola rada parlamenata na svim nivoima.*

Do 2000. godine GAP će formirati *Alternativno ministarsko vijeće* i *Alternativno predsjedništvo BiH*. Dolaskom na vlast *Alijanse za promjene* (2000) ova alternativa će prestati s radom u okvirima civilnog društva.²⁵

²⁴ Pogledati brošuru „Nevladin sektor u Tuzli – stanje 1999.“, Agencija lokalne demokratije Tuzla, 1999, str. 12-13.

²⁵ Zašto je GAP prestao s radom? U literaturi ne postoji izvor koji bi, na temelju validnih podataka, dao odgovor na ovo pitanje. Ovo ukazuje na neistraženost djelovanja asocijacija civilnog društva u BiH i potrebu da se što prije, dok njihovi osnivači i aktivisti vladaju podacima i drugim izvorima, poduzmu istraživački projekti

Na izvjestan način, od 2000. godine u BiH ne postoji više ona izvorna aktivistička spontanost imanentna spomenutim prijeratnim i asocijacijama koje su djelovale neposredno poslije rata. *Mirovni aktivizam će se sve manje pojavljivati u autentičnoj, spontanijoj, kritički orijentiranoj formi.* U civilnodruštvenoj sferi pojavile su se druge forme. Radi se o novim projektno orijentiranim asocijacijama mirovnih *nevladinih subjekata* – omladinskim, ženskim asocijacijama, organizacijama koje se bave problemima ljudskih prava, ekološkim i drugim. Ove asocijacije izgradit će bosanskohercegovačku mirovnu scenu, koju povezuje *konsenzus oko mirovnih programskih postavki, ali uz očiglednu zavisnost od inostranih sponzora ili lokalnih političkih elita.* Ovo ne mora nužno reducirati njihovu uspješnost i značaj, ali bitno utječe na stil, forme i metode mirovnog rada u BiH.

u ovoj oblasti. Postoji razmišljanje kako je dolaskom Alijanse za promjene kao vladajuće koalicije, koju prvi put nakon rata nisu činile ključne nacionalne stranke, već devet stranaka građanske ili „blaže“ nacionalne provenijencije, rukovodstvo GAP-a zaključilo da djelovanje vanparlamentarne opozicije, koja se suprotstavljala isključivo etnonacionalističkom modelu političkog organiziranja, više nije potrebno. Stranke članice Alijanse bile su: Socijaldemokratska partija BiH (SDPBiH), Stranka za BiH (SBiH), Nova hrvatska inicijativa (NHI), Bosanskohercegovačka patriotska stranka (BPS), Republička stranka (RS), Građanska demokratska stranka BiH (GDSBiH), Hrvatska seljačka stranka (HSS), Liberalno demokratska stranka (LDS), Demokratska stranka penzionera BiH i Stranka penzionera Federacije BiH (SPFBiH). Dvije stranke penzionera su se kasnije udružile. Narodna stranka Radom za boljitak (NSRzB) i Stranka nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) iz Republike Srpske prisustvovala su koordinacionim sastancima Alijanse, ali se nisu formalno pridružile koaliciji (za potpune rezultate izbora u oba entiteta pogledati Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, tom IV, br. 30, 12. decembra 2000). Nakon dvije godine na vlasti (2000-2002) Alijansa je nestala s političke scene kao koalicija, ali GAP nije nastavio s radom. Upravo ova činjenica govori da navedeni razlog nije dovoljan za objašnjenje prestanka rada GAP-a. Zašto GAP nije nastavio s radom ponovnim dolaskom na vlast ključnih nacionalnih stranaka? Ova pitanja očekuju odgovor istraživača. (I. S.)

Pocijepanost državnih struktura, etnička podijeljenost stanovništva, uz navedene napomene o poratnom razvoju mirovnog aktivizma u BiH, samo su neke od karakteristika stanja „negativnog mira“, *stanja u kojem je izravno nasilje zamijenjeno njegovim perfidnijim oblicima*. Ako ovom pridodamo stalno prisustvo i neizbježnu asistenciju međunarodne zajednice, dobijamo najbitnije odrednice društveno-političkog miljea u kojem će, od 2000. godine, kroz još uvijek trajuću „eksploziju nevladinog sektora“, mirovni aktivizam u BiH doživjeti značajne promjene.

SADRŽAJI AKTUELNOG MIROVNOG AKTIVIZMA: PEDAGOGIJA MIRA I DISKURS LJUDSKIH PRAVA U DJELOVANJU MIROVNIH ASOCIJACIJA U BiH

Pojam *medijacija* potječe od latinske riječi *mediare*, što znači *posredovanje*. U stručnu upotrebu pojam je uveden sedamdesetih godina u SAD-u i kao takav prihvaćen u njemačkom i drugim jezicima. Medijacija se najčešće definira kao *posredovanje treće, neutralne strane, u konfliktima s ciljem da se postigne zajedničko rješenje prihvatljivo za sve strane u konfliktu*.²⁶ Ovo je *stručna definicija*, koja obuhvata razne forme *praktične medijacije*, čiji je *cilj iznalaženje rješenja za mirno razrješenje društvenih konflikata između pojedinaca, društvenih grupa, organizacija i institucija*.

Pored ove stručne dimenzije, o funkciji medijacije može se govoriti u jednom širem društvenom kontekstu, gdje se *civilno društvo pojavljuje kao medijacijski prostor – medij u kojem se susreću grupe i pojedinci, interesi i ideje, u kojem procese društvene fragmentacije prate istovremeni procesi društvene (re)integracije, premošćujući etničke, entitetske i druge linije podjele*.

²⁶ Prema "Pedagogija mira", Dadalos, 9. marta 2006. godine, pogledati detaljnije na: www.dadalos.org/frieden_hr/grundkurs_4/mediation.htm

Proces etničke pluralizacije razorio je bosanskohercegovačko društvo kao političku zajednicu postavljajući etničke granice čak i u oblastima koje po svojoj prirodi nisu etnički određene (ekologija, nauka, privreda, sport itd.). U poratnim godinama upravo su institucije nevladinog sektora, nevladine organizacije i druge asocijacije, pokrenule prve aktivnosti, kako međusobno tako i među građanima i političkim institucijama, koje su prelazile granice etničkih i entitetskih podjela. Dakle, nevladin sektor pojavljuje se kao akter, inicijator i kao stručni medijator – serviser medijacijskih usluga, ali i kao medijacijski prostor u kojem razne prakse i aktivnosti postižu pozitivan međuetnički ili međuentitetski medijacijski efekt, doprinoseći procesima reintegracije bosanskohercegovačkog društva kao zajednice građana.

U stručno-praktičnoj ravni medijacijska funkcija nevladinog sektora prepoznatljiva je kao *pedagogija mira*. Kvantitativna eksplozija nevladinog sektora u BiH otpočela je u poratnom periodu, ušavši u svoj vrhunac od 2000. do 2010. godine. Pored dominantnih humanitarno-karitativnih organizacija (tzv. industrije humanitarne pomoći), u BiH su polako stizale i one s *mirovnom misijom, orijentirane na davanje podrške procesima normalizacije međuetničkih odnosa, procesima pomirenja i suočavanja s prošlošću*.

U prvim poratnim godinama brojne organizacije uključivale su sporadično, pored niza projekata u raznim oblastima (demokratsko obrazovanje, stručni kursevi u domenu agrara, stranih jezika, projektnog menadžmenta itd.), *projekte koji su predviđali edukaciju u oblastima nenasilne komunikacije, razrade konflikata civilnim metodama, interkulture komunikacije* itd., da bi se kasnijom konsolidacijom strukture nevladinog sektora jedan njihov dio specijalizirao isključivo u ovoj oblasti. U Tuzlanskom kantonu, prema istraživanjima iz 2006. godine, aktivnosti

izgradnje održivog mira čine 8,8 posto ukupnih aktivnosti nevladinog sektora.²⁷

Podaci o zastupljenosti pojedinih *oblika mirovnog aktivizma nevladinih organizacija* (saniranje posljedica nasilja, mirovna edukacija, uspostavljanje pokidanih veza između institucija, grupa i pojedinaca itd.) u regionu *zapadnog Balkana*, od 1990. do 2005. godine (Srbija, Hrvatska, BiH, Makedonija i Kosovo), govore da je „uspostavljanje nasilno pokidanih veza između grupa, pojedinaca i institucija najviše zastupljeno u Hrvatskoj (46,6 posto) i Bosni i Hercegovini (30,2 posto), edukacija za konstruktivno razrješavanje sukoba – najviše u Srbiji (34,4 posto), Bosni i Hercegovini (22,2 posto) i Hrvatskoj (21,1 posto), a najmanje na Kosovu (5,7 posto), dok su aktivnosti izgradnje povjerenja/pomirenja najviše zastupljene u Srbiji (35,7 posto) i Bosni i Hercegovini (32,4 posto)“.²⁸ Ovi podaci ukazuju na postojanje izgrađenih institucionalnih i kadrovskih potencijala za razne vrste mirovno-medijacijskih aktivnosti te opredjeljenje za mirovni rad među nevladinim subjektima u širem regionu. Inače, na nivou cijelog regiona među mirovnim aktivnostima „najzastupljeniji (21,3 posto) su bili *razni oblici edukacije*“, i to „edukacija za nenasilje (11,1 posto) i edukacija za konstruktivno razrješavanje sukoba (10,2 posto)“.²⁹

Pedagogija mira je „posrednik između teorije (istraživanja mira i konflikata) i prakse (mirovnog odgoja, edukacije za mir). Pedagogija mira, na temelju vlastitih teorija, razvija nove modele učenja i doprinosi analiziranju konflikata i ophođenju s konfliktima na personalnom, društvenom ili globalnom nivou.“³⁰

²⁷ Publikacija: Rezultati istraživanja: „Stanje trećeg sektora i razvoj civilnog društva na području Tuzlanskog kantona“, Taldi, Tuzla, maj 2006, str. 9.

²⁸ Rosandić, Ružica/Milenković, Nataša/Kovačević, Mirjana: *Teži put: mirovne akcije na tlu bivše Jugoslavije*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2005, str. 17.

²⁹ Isto, str. 16.

³⁰ Lin, Susanne: *Friedenserziehung*, Handwörterbuch, ur. Brillling, Oskar/Kleber, Eduard, Baltmannsweiler, Hohengehren, 1999, str. 68.

Ovaj pojam vezuje se uz teorijske rasprave norveškog naučnika **Johana Galtunga** i njegov *koncept trostruke prirode nasilja*, koje se pojavljuje kao *direktno, strukturalno i kulturno nasilje*.

Za razliku od direktnog nasilja, strukturalno nasilje „povređuje potrebe čovjeka, ali niko nije direktni počinitelj, a time ne postoji ni neko ko je u tom smislu odgovoran. Kulturno nasilje je opravdavanje strukturalnog i direktnog nasilja kulturološkim argumentima“.³¹

Galtungov koncept naišao je na izvjesne kritike, ali i podršku značajnog kruga pristalica organiziranih u mirovne institute, organizacije i obrazovne ustanove s razvijenim programima mirovnih studija i izučavanja konflikata.³²

Istovremeno, od sredine šezdesetih godina brojne nevladine organizacije uputit će se u ratna i poratna (konfliktna i postkonfliktna) područja, nastojeći praktično primijeniti određene mirovno-medijacijske koncepte u razrješenju dominantnih konflikata te, među lokalnim akterima, pronaći partnere zainteresirane za medijacijski rad. Ovakvu praksu susrećemo u BiH u programima međunarodne zajednice usmjerenim na *stabilizaciju ili konsolidaciju mira*.

³¹ Gugel, Günther/Jäger, Uli: *Gewalt muss nicht sein. Eine Einführung in friedenspädagogisches Denken und Handeln*, 3. Aufl., Tübingen, 1997, str. 18.

³² Posebno u zapadnoj Evropi nastao je veliki broj ovih instituta koji nude razne modele medijacije u postkonfliktnim okruženjima, npr. Institut za pedagogiju mira u Tübingenu, SR Njemačka, Berghof – Institut za konstruktivno razrješenje konflikata u Berlinu, Europa-Universität Viadrina u Frankfurtu na Odri nudi edukaciju u ovoj oblasti itd.

Brojne strane i lokalne organizacije nudile su i još uvijek nude građanstvu i drugim zainteresiranim subjektima podršku za edukaciju u ovoj oblasti.³³

Kao ciljevi ove edukacije navode se stvaranje podloge za međuetničko pomirenje i mirno razrješenje različitih konflikata kroz „upoznavanje stavova druge strane, pružanje prilike da dođe do dijaloga, traženje zajedničkih interesa i međusobno definiranje ciljeva, suočavanje s različitim viđenjima novije i starije historije, ostvarivanje saradnje u izgradnji budućnosti, razvijanje svijesti o strukturalnom nasilju, razvijanje svijesti o pravima manjina, razvoj svijesti o ulogama polova u društvu, refleksiju sopstvene uloge u društvenim kretanjima, preispitivanje sopstvenih predrasuda kroz slušanje, davanje prilike drugima da iznesu svoje mišljenje, razvijanje sposobnosti posmatranja problema iz različitih uglova, razvijanje tolerancije prema marginalnim društvenim grupama, razvijanje tolerancije prema drugim kulturama, razvijanje tolerancije prema drugačijim

³³ Dovoljno je posjetiti internetske stranice nekoliko organizacija na kojima redovno postoje sredstva za edukaciju u ovoj oblasti, npr. njemački GTZ (Gesellschaft für die technische Zusammenarbeit – Društvo za tehničku saradnju), www.gtz.de; Berghof Zentrum für die konstruktive Konfliktbearbeitung (Centar za konstruktivno razrješenje konflikata iz Berlina), www.berghof-zentrum.org; Renovabis – katolička organizacija za pomoć jugoistočnoj Evropi iz Freisinga – SR Njemačka, www.renovabis.de; stranice većih političkih fondacija: Friedrich-Ebert-Stiftunga, Heinrich Boel Stiftung, Konrad Adenauer Stiftung..., ambasada SAD-a, Njemačke, stranice s podacima o fondovima Evropske unije i Evropske komisije itd. Na internetskoj stranici Centra za nenasilnu akciju (CNA) www.nenasilje.ba navode se sljedeće organizacije koje pružaju podršku lokalnim subjektima u domenu mirovne edukacije ili drugih mirovnih aktivnosti: Aktionsgemeinschaft Dienst für den Frieden (AGDF), CNA Support Group Hamburg, Deutsche Friedensgesellschaft Vereinigte Kriegsgegner (DFG VK) Bielefeld, Internationale Ärzte zur Verhütung des Atomkrieges (IPPNW) Deutschland, Menschenrechtsreferat des Diakonischen Werkes, OSCE Democratisation Office, Sarajevo, Pax Christi – Deutscher Zweig, Peace Brigades International (PBI) Deutscher Zweig, Quaker Peace and Service, Stiftung Leben und Umwelt, Schüler Helfen Leben (SHL), Towae-Stiftung...

političkim stavovima, razumijevanje emocija i njihovo prihvatanje kroz poticaj da učesnici razumiju osjećaje drugih i svoje sopstvene u procesu razrješavanja konflikata, poticaj na razmišljanje o drugim, nepoznatim idejama i konceptima, razvoj svijesti za sakrivene, neizgovorene osjećaje, koji se javljaju u konfliktima u društvu, na poslu, među prijateljima i u porodici, te učenje ophođenja sa istim, podržavanje procesa učenja jedno od drugog, kroz razmjenu iskustava i mišljenja, pokušaj mijenjanja ukorijenjenih normi ponašanja koje potiču nasilje, a sve navedeno uz postizanje efekta multiplikacije, kroz motivaciju učesnika da naučeno primijene u svojim sredinama, to jest: osposobljavanje ljudi da principe nenasilne razrade konflikata primijene u svom radu i životu u sredinama iz kojih dolaze, motiviranje za angažman u procesu demokratizacije, zaštiti ljudskih prava i pod teškim društvenim uslovima u kojima taj angažman zastupa manjina, međusobna podrška učesnika i trenera i otvaranje perspektiva saradnje preko postojećih granica”.³⁴

Edukacija za mir odvijala se i još uvijek se odvija kroz mnoštvo različitih formi, a najznačajniji nosilac ovog tipa aktivizma, uz značajnu podršku inostranih sponzora, jest ovdašnji nevladin sektor.³⁵ Između stotina seminara, konferencija, treninga,

³⁴ Prema: Vukosavljević, Nenad: *Nenasilje? Priručnik za treninge iz nenasilne razrade konflikata za rad s odraslima*, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2000, str. 14-15.

³⁵ Validna naučna istraživanja o obimu i načinu podrške mirovnom aktivizmu u BiH, ako i postoje, nažalost nisu dospjela u ruke autoru ovog teksta. U brojnim izvještajima o mirovnim projektima ovdašnjoj javnosti poznatijih nevladinih organizacija, dostupnim na internetu, ne mogu se pronaći primjeri kontinuirane, planske finansijske podrške bosanskohercegovačkih sponzora u domenu mirovnog rada. Izuzetak bi mogla predstavljati određena kulturna dešavanja, koncerti društveno angažiranih bendova, izložbe mladih umjetnika i slično (npr. ljetna manifestacija „Mozaik“ u Tuzli), koje sponzoriraju lokalne vlasti ili neke od domaćih kompanija, a između ostalog imaju i određenu mirovnu poruku (u ovom slučaju je to Općina Tuzla, Tuzlanska pivara itd., pogledati www.tuzlarije.ba). Centar za nenasilnu akciju npr. djeluje već 10 godina u BiH, Srbiji i Hrvatskoj zahvaljujući

mirovnih kampova i radionica, kampanja javnog zagovaranja itd., teško je izabrati tipične primjere, bez opasnosti da najveći dio značajnih aktera ne bude spomenut. Ilustracije radi:

„Trening izgradnje mira CNA (Centar za nenasilnu akciju) desetodnevni je program mirovnog obrazovanja koji okuplja ljude s prostora bivše Jugoslavije (iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije, Srbije i Crne Gore i Kosova).

Posebna važnost daje se povezivanju i komunikaciji među ljudima iz različitih krajeva, podržavajući proces razgradnje predrasuda i izgradnje međusobnog povjerenja.

CNA putem ovog programa mirovnog obrazovanja teži modelu osnaživanja aktivnih građanki i građana, koji su spremni, vični i svjesni svoje moći i snage da utječu na društvo u kome žive, a koji prvenstveno imaju osjećaj odgovornosti za društvo i društvene procese.

Ovaj program otvara pitanja relevantna za ophođenje sa sukobima, stvarajući prostor za pronalaženje kreativnih načina transformacije sukoba i razvoj vještina potrebnih za uspješan proces razrade, a ne nudi gotove modele rješenja sukoba.

podrsci njemačke vlade, putem programa Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj (detaljnije: Vukosavljević, Nenad: „(P)održani iz Nemačke“, Godišnji izveštaj CNA, Beograd, 2012, str. 18, ili na www.ipak.ba, gdje su navedena četiri mirovna projekta finansirana od njemačkih i švicarskih sponzora i slično.

CNA trening podrazumijeva:

- razvijanje senzibiliteta za različite forme nasilja i diskriminacije,
- razvijanje senzibiliteta za mehanizme i dinamiku nastajanja sukoba,
- otvaranje ključnih pitanja vezanih za polje suočavanja s prošlošću,
- razvijanje sposobnosti djelovanja unutar tima,
- iniciranje procesa izgradnje povjerenja, razgradnje predrasuda i razvijanje tolerancije prema različitostima,
- pristup konfliktu kao šansi za promjenu i šansi za stjecanje novih iskustava i znanja.“³⁶

Iako ne postoje relevantni kvantitativni pokazatelji o kadrovskim kapacitetima u oblasti mirovne medijacije, ne može se zanemariti činjenica da unutar nevladinog sektora postoji dobro razvijena praksa mirovno-medijatorskih aktivnosti. Krug mirovnih organizacija u BiH realizira projekte čiji je rezultat uspostava dijaloga ili trajnijih veza i odnosa između subjekata različitog etničkog predznaka, a ovakve aktivnosti postoje i na prekograničnom i širem regionalnom planu.

Veliki broj javnih foruma, kampanja javnog zagovaranja i drugih aktivističkih formi, putem kojih se realiziraju uslužna, participacijska i korekcijska funkcija, imaju također *mirovno-medijacijski efekt*, okupljajući oko jedinstvenih tema, interesa i ciljeva zainteresirane asocijacije, institucije i pojedince, bez opterećenja etničkim ili entitetskim kriterijima. Kroz ove procese raste udio *premošćujućeg socijalnog kapitala u ukupnosti društvenih odnosa* i nastaju *nove strukture – formalne i neformalne mreže* različitih društvenih subjekata na unutardržavnom, prekograničnom i internacionalnom planu.

³⁶ Dokument „Izveštaj o radu za 2005. godinu“, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2006, str. 4.

Poseban medijacijski izazov predstavlja problem *suočavanja s prošlošću stanovništva u BiH*, to jest *suočavanja sa istinom o ratnim dešavanjima i njihovim posljedicama kao preduvjeta za uspješan tok procesa međuetničkog pomirenja*. Medijacija podrazumijeva dovođenje aktera ratnih dešavanja (vojnika, civilnih žrtava i drugih kategorija stanovništva, predstavnika raznih socijalnih, političkih institucija) u neposredni kontakt i otvoreni dijalog, koji se odvija po utvrđenim pravilima, s ciljem iznalaženja konstruktivnih rješenja za dugoročnu stabilizaciju i konsolidaciju njihovih međusobnih odnosa. Pritom se stručni kadrovi nevladinih organizacija pojavljuju kao medijatori, pružajući organizacijsku, edukacijsku i drugu stručnu pomoć zainteresiranim učesnicima. Rezultati ponekad, po svom dometu u političkoj sferi, prelaze granice BiH. Npr. lokalna nevladina organizacija „Kulturni centar Tuzla-Bolonja“ preuzela je u periodu od 1998. do 2001. godine ulogu medijatora između dvije entitetske asocijacije lokalnih vlasti (Savez opština i gradova Republike Srpske i Savez općina i gradova Federacije BiH).

Naime, postojanje jedinstvene asocijacije lokalnih vlasti u BiH bio je uvjet prijema BiH u Vijeće Evrope, odnosno u Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Vijeća Evrope.

Tokom 1998. i 1999. godine uspostavljeni su prvi kontakti do tada potpuno odvojenih entitetskih asocijacija. Godine 2000. potpisan je prvi Protokol o saradnji asocijacija lokalnih vlasti BiH. Nakon niza sesija, tokom kojih je vođen dijalog između rukovodstava dvaju saveza, predstavnika pojedinih općina iz FBiH i RS-a, 2001. godine osnovano je jedinstveno Koordinaciono tijelo Asocijacije lokalnih vlasti u BiH te usvojen poslovnik o radu ovog tijela. Time su ispunjeni i formalni uvjeti da BiH dobije svoje legitimne predstavnike u Kongresu lokalnih i regionalnih vlasti Vijeća Evrope.

Istovremeno, na ovaj način uspostavljen je institucionalni okvir unutar kojeg načelnici općina i drugi djelatnici lokalne uprave u BiH mogu raspravljati o zajedničkim problemima, razmijeniti iskustva itd.³⁷

Mirovnom edukacijom i medijacijskim projektima nevladine organizacije pokrile su dobar dio teritorije BiH, uz značajan broj učesnika. Analiza godišnjih izvještaja od nastanka Centra za nenasilne akcije 1997. do 2010. godine ukazuje na to da je samo ova organizacija na području Bosne i Hercegovine realizirala 65 aktivnosti u oblasti mirovne medijacije i mirovne edukacije građanstva radeći s mladima iz Sarajeva, Trebinja, Kiseljaka, Banovića, Sokoca, Trnova, Han-Pijeska, Zavidovića, Jablanice, Rame, Faletića, Zenice, Rudog, Travnika, Vogošće, Teslića, Prijedora, Neuma, Tuzle, Srebrenice, Bratunca te Brčkog. Niz treninga održan je na Bjelašnici, Jahorini i Vlašiću.³⁸

Centar za nenasilnu akciju realizirao je niz javnih tribina pod radnim nazivom „Četiri pogleda“ u okviru projekta „Od prošlosti – ja u ratu, ka budućnosti – kako ka trajnom miru u Bosni i Hercegovini“. U pripreмноj fazi organizatori su imali težak posao pronalaska bivših vojnika, pripadnika suprotstavljenih vojnih formacija u proteklom ratu, koji bi dobrovoljno i otvoreno govorili o svojim iskustvima, ali istovremeno i afirmirali ideju i prakse civilne, mirne, postkonfliktne analize kao osnove za konsolidaciju mira i doprinosa konsolidaciji odnosa među etničkim grupama koje su učestvovalе u sukobu. Učesnici su pronađeni osobnim kontaktima i posjetama udruženjima veterana rata u Bosni i Hercegovini. U ovoj fazi održan je trening za učesnike ratova čiji su ciljevi bili izgradnja povjerenja među učesnicima, detaljnija razmjena mišljenja među bivšim vojnicima o samom projektu te upoznavanje učesnika s mirovnim radom i

³⁷ Pogledati detaljnije u brošuri „Lokalna samouprava je vaše pravo“, Kulturni centar Tuzla-Bolonja, Tuzla, 2001, str. 86, 88-90.

³⁸ <http://www.nenasilje.org/reports/arh.html>

njihovo prepoznavanje vlastitih potencijala koje bi mogli usmjeriti na mirovni proces.

U grupi učesnika bilo je deset bivših boraca iz Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, aktivnih u tamošnjim boračkim udrugama. Inače, prvi niz tribina održan je u Srbiji, sa učesnicima ratova iz Srbije, Hrvatske i BiH, a u zadnjoj fazi (tokom 2004. godine) u BiH sa učesnicima ratova iz BiH. Posljednjih pet, od ukupno 14 tribina, održano je u Zenici, Banjoj Luci, Nevesinju, Gornjem Vakufu-Uskoplju i Sarajevu tokom novembra i decembra 2004. godine.

Tribine su izazvale veliko interesiranje javnosti, a učesnici su otvoreno, neposredno, iznosili svoje motive za učešće u ratu, ali i svoje motive da učestvuju na ovakav način u izgradnji i konsolidaciji mira.

Određeni moralni dignitet koji svaki od učesnika ima unutar vlastite etničke grupe, kao bivši vojnik, onemogućio je prikazivanje ovih sesija u bilo kakvom dnevno-političkom kontekstu i osigurao pažnju javnosti, ali i političkih institucija. Tribina u Banjoj Luci naprimjer održana je u Banskom dvoru, sjedištu najviših entitetskih institucija vlasti. Ove tribine su primjer kako se, putem dijaloga, uz dovoljno dobre volje, može doći do međusobnog razumijevanja među dojučerašnjim protivnicima.

Pokazalo se također da nevladin sektor, kao dio civilnog društva, može poslužiti kao medijski prostor, ujedno pružajući stručni medijatorski servis.

U augustu 2013. održan je mirovni kamp na planini Igman, okupivši učesnike iz cijele BiH, susjedstva i inostranstva: „*Mirovni omladinski kamp* se održava od 21. 8. do 26. 8. 2013. godine na olimpijskoj planini Igman, Malo polje. 150 učesnika kampa dolazi iz preko 20 gradova, širom Bosne i Hercegovine, susjednih zemalja, Srbije, Crne Gore, Hrvatske, te Holandije i SR

Njemačke. Kroz učešće u ponuđenim aktivnostima, mladi ljudi će imati priliku da sklapaju nova prijateljstva, unapređuju saradnju unutar lokalnih zajednica, prevazilaze predrasude i razvijaju toleranciju.

Glavni cilj Mirovnog kampa jeste okupiti mlade ljude iz cijelog regiona i omogućiti im kreiranje zajedničkih i razmjenu pozitivnih mirovnih iskustava, stvarajući pretpostavke za unapređenje procesa konsolidacije mira u regionu. Svi učesnici kampa imali su priliku učestvovati u raznim aktivnostima: interaktivne radionice, okrugli stolovi – diskusije, radne akcije od šireg društvenog značaja, aktivnosti iz oblasti doživljajne pedagogije, prezentacije grupa učesnica, gradova i država, izleti (Sarajevo, Jahorina, Trnovo, Bjelašnica), sportske aktivnosti, predstavljanje rezultata radionica, večernji program, avanture – posjeta kanjonu rijeke Rakitnice, posjeta Adrenalin parku itd.³⁹

Okupljajući neformalne asocijacije, inicijative, organizacije i pojedince oko jedinstvenog koncepta *tranzicijske pravde*, u BiH se pojavio izvjestan broj mirovnih mreža *ad hoc*, to jest projektnog tipa (partnerstva za realizaciju određenih mirovnih projekata) ili trajnije naravi. Ilustrativan je primjer Mreža za izgradnju mira.⁴⁰

Mreža za izgradnju mira je uspostavljena u februaru/veljači 2010. godine. Što želimo i što je potrebno za cijelu državu je sveobuhvatan napor usmjeren ka obnovi kvalitete društvenog i

³⁹ www.bh-news, srijeda, 17. jula 2013, u 15:59.

⁴⁰ „Tranzicijska pravda“ je pojam koji obuhvaća ukupna nastojanja i konkretne korake koji se poduzimaju s ciljem trajne konsolidacije mira i stvaranje pretpostavki za izgradnju demokratije i vladavine prava u postkonfliktnim društvima. Realizacija tranzicijske pravde uključuje: pozivanje na odgovornost počinitelaca ratnih i drugih zločina, kao i osoba koje su učinile teška kršenja ljudskih prava, putem krivičnog gonjenja i vanskudskih oblika istrage (npr. komisije za suočavanje s prošlošću, istinu i pomirenje), osiguranje reparacija za žrtve, transformaciju sistema sigurnosti i reformu javnih institucija s ciljem prevencije ponovnog kršenja ljudskih prava. (I. S.)

*ekonomskog života u BiH, kao i ka dugoročnom povećanju sposobnosti cijelog bh. društva da se ophodi s različitostima i sukobima na konstruktivan i nenasilan način, te time stvori okvir za zajedničko, koordinirano djelovanje niza nevladinih organizacija, lokalne uprave i samouprave, poslovnog sektora, medija i državnih institucija.*⁴¹

Ciljevi su: obrazovanje, sigurnost, regionalni razvoj, zaštita i promocija ljudskih i manjinskih prava, suočavanje s prošlošću i tranzicijska pravda, rodna ravnopravnost, kultura javnoga dijaloga i demokracije, jačanje kapaciteta civilnoga društva za izgradnju istinskoga mira, vraćanje povjerenja među bh. narodima, konstruktivnije djelovanje na vladajuće političke strukture u BiH, i unaprjeđenje suživota u BiH.⁴² Mreža trenutno broji 61 članicu,⁴³ od kojih su 53 lokalne organizacije, te osam međunarodnih.⁴⁴

Mreža je realizirala niz mirovnih projekata. Dobar je primjer projekt „Izaberimo mir zajedno“, koji zajedno implementiraju dvije organizacije iz ove grupe, a to su CRS (Catholic Relief Services) i Caritas Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine:

„Izaberimo mir zajedno“ je projekt u okviru koga radimo na izgradnji stabilnog i održivog mira na nivou lokalnih zajednica i BiH kao države. Cilj projekta je da zajedno sa članovima aktivnih organizacija u lokalnim sredinama radimo na izgradnji mira i tako damo doprinos pozitivnim promjenama u bh. društvu. Kroz projekt „Izaberimo mir zajedno“ podržavamo udruženja žrtava širom BiH, radeći na stvaranju pozitivnijih stavova ka pomirenju na nivou lokalne zajednice. Projekt za cilj ima saradnju sa dvije grupe aktera: osobe koje mogu koristiti svoj utjecaj kako bi aktivno promovirale ozdravljenje i pomirenje, kao i institucije koje

⁴¹ <http://www.mreza-mira.net/node/1>, 25. maja 2011.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

moгу iskoristiti svoje strukture koje omogućavaju liderstvo i mjesto gdje može doći do pomirenja. Pristup se temelji na ideji da kada se pojedinci pomire s posljedicama sukoba u svojim životima, oni mogu postati puno učinkovitiji nosioci mira u svojim zajednicama. Naš rad podijeljen je u odvojene ali međusobno povezane cjeline. Prva cjelina jest implementacija edukativnoga psihosocijalnog programa koji se provodi tokom 2010. godine.

Program se sastoji od tri ciklusa radionica na teme: Komunikacija kao osnova odnosa, Stres i trauma i njihov utjecaj na pojedinca, porodicu i društvo te Identitet i žalovanje – bitni faktori u procesu izgradnje mira. Cilj je bio na osobnome nivou osnažiti pojedince, članove udruženja žrtava u razumijevanju svojih životnih iskustava, poticanju razvoja drugih socijalnih vještina. Na radionicama je učestvovalo 136 osoba direktnih ratnih stradalnika, s kojima je na devet radionica radilo 13 predavača. U drugoj godini projekta je plan da kroz javna svjedočenja pošaljemo poruku da osobe koje su najviše stradale tokom ratnih dešavanja mogu biti i jesu nosioci poruke pomirenja.⁴⁵

„Regionalna omladinska mreža za lokalni razvoj“ u Podrinjskom regionu organizirala je tokom 2007. i 2008. godine, za nastavnike osnovnih i srednjih škola i zainteresiranu omladinu, edukaciju u oblasti nenasilnog rješavanja konflikata i nenasilne komunikacije. Edukacijom je obuhvaćeno 40 učesnika iz pet općina: Zvornik, Sapna, Osmaci, Kalesija i Tuzla.

Cilj je da se nastavnicima i ostalim učesnicima omogući da stečena znanja prenesu ne samo na učenike nego i na kolege nastavnike u školama u kojim rade te na aktiviste u omladinskim organizacijama. Ova edukacija dio je programa „Budućnost je

⁴⁵ Katalinski, Ranka/Čolo, Edita: „Pregled teorijskog materijala psihosocijalnih radionica u okviru projekta 'Izaberimo mir zajedno'“, CRS, Amos Graf, Sarajevo, str. 5.

danas“, koji realizira nevladina organizacija IPAK u omladinskim centrima u Tuzli i Zvorniku.⁴⁶

Važan segment mirovnog aktivizma u BiH predstavljaju nastojanja za osnivanjem *komisije za istinu i pomirenje u BiH*, tijela koje bi praktično objedinilo i na najvišem nivou simboliziralo mirotvorni medijatorski rad i osiguralo institucionalni milje za suočavanje s prošlošću. Ovakva komisija morala bi osigurati vlastiti neupitan etički dignitet okupljajući predstavnike političke i civilne sfere, osobe koje uživaju najšire povjerenje javnosti. Time bi, smatra se, bili ostvareni preduvjeti za uspješno odvijanje složenog procesa konsolidacije međuetničkih odnosa, a onda i konsolidacije mira u BiH.

Kao što je ranije navedeno, dosadašnji pokušaji osnivanja ovakvog tijela nisu uspjeli. Istraživanje „Dealing with the Past in the Western Balkans: Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia“, provedeno u organizaciji berlinske *Berghof fondacije*, pokazalo je da, na nivou uzorka od 150 intervjuiranih mirovnih aktivista, političara i predstavnika sudstva, postoji istovjetno mišljenje kako bez predstavnika političkih elita i njihove podrške nije moguć uspješan rad jedne takve komisije. Ova podrška ne bi smjela biti deklarativna, već potvrđena od parlamenata zemalja u regionu odgovarajućim aktima.

Također, svi učesnici istraživanja mišljenja su da do danas takva podrška nije postojala.⁴⁷ Komisija bi trebala doprinijeti ubrzanju i unapređenju procesa realizacije *tranzicijske pravde* s osnovnim zadatkom da utvrdi i ozvaniči hronologiju ratnih

⁴⁶ „Nenasilna komunikacija za nastavnike“, u: „IPAK-ov bilten“, IPAK, Tuzla, 2006, str. 11.

⁴⁷ Fischer, Martina/Petrović-Ziemer, Ljubinka: „Dealing with the Past in the Western Balkans: Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia“, Berghof Foundation, 2013, str. 6.

događaja i prirodu učešća najvažnijih aktera u ovim događajima, „čime bi se znanje o ratu u BiH – raspršeno u sjećanjima svjedoka, arhivima različitih dokumentacionih centara i međunarodnih institucija, među kojima su svakako najznačajniji *Komisija eksperata UN-a* i *Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju*, transformiralo u *zvanično priznanje* koje bi verificiralo odgovarajuće tijelo državne vlasti u BiH.

Dio nevladinih organizacija u BiH zalagao se za osnivanja takve komisije na nivou Bosne i Hercegovine već od 1997. godine, a njihova nastojanja rezultirala su osnivanjem *Koordinacionog komiteta za uspostavljanje komisije za istinu*, koji je objedinio predstavnike organizacija civilnog društva iz cijele države. Komitet je 2001. godine izradio prvi *Nacrt zakona o komisiji za istinu u BiH*. Bile su potrebne četiri godine pritiska i zahtjeva nevladinog sektora da bi u novembru 2005. godine bila formirana *Radna grupa za komisiju za istinu* od predstavnika osam najznačajnijih političkih stranaka u BiH (radna debata o nacrtu zakona nije ni počela u trenutku nastanka ovog teksta)⁴⁸.

Mirovni aktivizam na regionalnom planu ima kontinuitet koji se može pratiti još od, ranije spomenutih, prijeratnih mirovnih inicijativa, a nastavlja se putem mirovnog djelovanja mreža, pojedinačnih organizacija i pojedinaca, uključujući i one s prostora BiH.

Svojevrsnu paradigmu predstavljaju aktivnosti koje su pokrenuli *Fond za humanitarno pravo* iz Beograda, *Istraživačko-dokumentacioni centar* iz Sarajeva i *Documenta* iz Zagreba.

⁴⁸ O ovoj tematici postoji veliki broj tekstova na internetu, npr. www.pulsdemokratije.net (pogledati tekstove: Suljagić, Emir: „Komisija za istinu i pomirenje: Pomirenje kao krvavi cinizam“; Hodžić, Emir: „Komisija za istinu i pomirenje: Forum protiv mitova“; oba teksta u: No. 1, juli-august 2006; Tokača, Mirsad: „Komisija za istinu i pomirenje: Istina kao priznanje i suosjećanje“, u: No. 2, septembar-oktobar 2006.

Prvi regionalni forum održan je u maju 2006. godine u Sarajevu. Uslijedio je niz od devet konsultacijskih sesija na nacionalnom i regionalnom nivou s predstavnicima omladinskih organizacija, novinarima, umjetnicima, predstavnicima organizacija za ljudska prava, udruženja žrtava, samim žrtvama i veteranima, a onda dva regionalna foruma u Zagrebu i Beogradu.

Na *Prvom regionalnom forumu za tranzicijsku pravdu*, održanom u Sarajevu, učesnici iz postjugoslavenskih zemalja ocijenili su da je za djelotvorno suočavanje s prošlošću neophodan regionalni pristup kao kontekst u kojem su počinjeni zločini. Inicijativa o regionalnom pristupu prerasla je u inicijativu za osnivanje regionalne komisije za utvrđivanje i kazivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, od januara 1991. do kraja 2001. godine, na teritoriji bivše SFRJ (REKOM), koja je objelodanjena na Regionalnim konsultacijama sa udruženjima žrtava, 9. maja 2008. godine u Podgorici. Do marta 2009. godine inicijativu je podržalo oko 150 nevladinih asocijacija i 200 pojedinaca, članova i članica Koalicije za osnivanje REKOM-a.

U dokumentima se kao cilj REKOM-a navodi: „Stvaranje tačnog, zvaničnog i objektivnog zapisa o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, počinjenim u periodu od početka 1991. do kraja 2001. godine, priznavanje žrtava i njihove patnje, kao i sprečavanje ponavljanja zločina.“⁴⁹

Rad koalicije prate određena razmimoilaženja između pojedinih članova, ali i nedoumice oko pitanja organizacije i načina rada jedne takve regionalne komisije. Otvoreno je i pitanje koliko su vlasti u postjugoslavenskim državama

⁴⁹ www.korekom.org

spremlne da istinski podrže model i principe na kojima bi komisija trebala da djeluje.

U svakom slučaju, ne može se negirati kontinuitet mirovnog aktivizma u ovom domenu, kao ni upornost nosilaca ovih aktivnosti, utemeljenog na zajedničkom uvjerenju da se zajednička budućnost u regionu može graditi samo na temelju utvrđenih i općepriznatih istina o događanjima u bliskoj prošlosti.

Model ove koalicije temelji se na nekoliko bitnih premisa: „REKOM je: zvanično tijelo koje osnivaju države nasljednice bivše SFRJ, strogo nezavisno od svojih osnivača, regionalno tijelo koje se fokusira na iskustvima žrtava, privremeno tijelo, osnovano na određenom vremenski period, i smješteno na teritoriji gdje su zločini počinjeni, vansudsko tijelo u čijem su mandatu najteža nedjela počinjena u jasno određenom vremenskom periodu, vansudsko tijelo koje organizira javno slušanje žrtava, vansudsko tijelo koje donosi zaključke u vezi sa činjenicama, s onim što se dogodilo, na osnovu svoje istrage i utvrđenih sudskih činjenica, a ne izvodi pravne zaključke, istražno tijelo koje ima ovlaštenje da intervjuira svakoga ko može da pruži relevantne informacije, da provodi multidisciplinarne istrage i poziva pojedince u ličnom svojstvu, kao i predstavnike institucija, političkih grupa i vjerskih zajednica da daju podatke i iznesu svoje mišljenje o prevazilaženju teškog naslijeđa, istražno tijelo koje može da obezbijedi dokaze o tome na koji način su određene institucije, pojedinačno ili grupno, propustile da brane i štite ljudska prava u prošlosti, pouzdano tijelo koje će uzimati u obzir samo navode o ratnim zločinima koji su potvrđeni iz najmanje dva nezavisna izvora, tijelo koje nikome ne sudi, ali može da imenuje počiniocce i odgovorne za nedjela, kao i da preporučuje mehanizme za njihovo udaljavanje iz institucija, istražno tijelo koje u saradnji sa zvaničnim komisijama za

nestala lica provodi istrage o sudbini prisilno nestalih, tijelo koje sastavlja preporuke u pravcu programa reparacija za žrtve, u obliku materijalne kompenzacije, izvinjenja, izgradnje spomenika, memorijalnih centara, mape sjećanja, kredibilno tijelo koje sačinjavaju istaknuti pojedinci u svojim zajednicama i regiji, predstavnici različitih etničkih grupa, religijskih zajednica, nominovani i izabrani na osnovu precizno postavljenih kriterija.“⁵⁰

Još jedan smjer mirovnog aktivizma u BiH vrijedi navesti i kratko elaborirati kako bi se stekla barem osnovna predodžba o šarolikom, složenom „mirovnjačkom“ miljeu, unutar kojeg mladi u BiH imaju šansu za mirovni rad. Radi se o javnoj afirmaciji i zagovaranju poštivanja i primjene ljudskih prava u svim segmentima društvenog življenja u BiH. Ovdje nije potrebno analizirati niz dokumenata koji obavezuju BiH kao državu i njene teritorijalne, administrativne i društvene komponente na poštivanje i primjenu ljudskih prava.

Uostalom, donosioci Ustava BiH su, kako u njegovom tekstu stoji, „predani miru, pravdi, toleranciji i pomirenju“, rukovođeni aktima koji garantiraju ljudska prava i slobode, poput Povelje UN-a, nadahnuti Općom deklaracijom o ljudskim pravima, međunarodnim sporazumima o civilnim i političkim pravima, odnosno o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, i Deklaracijom o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama, kao i drugim instrumentima o ljudskim pravima. Dakle, sam Ustav BiH uspostavlja i priznaje neraskidivu vezu između mira i poštivanja ljudskih prava.

Skoro da ne postoji nevladina organizacija u BiH koja nije realizirala ili učestvovala u realizaciji projekata iz ovog domena. Dovoljno je na internetu upisati pojam „ljudska prava“ i pojavit će

⁵⁰ Isto.

se stotine rezultata koji potvrđuju izražen aktivizam u ovoj oblasti. Na konferenciji UN-a o ljudskim pravima poznatoj kao Bečka konferencija (1993) navodi se uloga nevladinog sektora „u očuvanju dostojanstva pojedinaca – građana, kada ga ugrožava moć države“, gdje „NVO-i igraju presudnu ulogu u borbi protiv pojedinačnih kršenja ljudskih prava, nuđenju direktne pomoći onima čija su prava ugrožena, lobiranju za promjene u državnim zakonima i međunarodnom pravu, promociji znanja o ljudskim pravima i poštivanju ljudskih prava među stanovništvom“, pri čemu su nevladine organizacije „alati“ „koji su dostupni za upotrebu pojedincima širom svijeta“.⁵¹

Većina organizacija za ljudska prava u BiH angažira se u zaštiti građanskih i političkih prava. Na međunarodnoj sceni najpoznatije su *Amnesty International* i *Human Rights Watch*, i obje su aktivne i u BiH. U BiH su, među poznatijim, sljedeće organizacije: *Udruženje Vaša prava BiH*, *Helsinški komitet*, *Ustanova za zaštitu ljudskih prava „Independent“ Zenica*, *Association Woman BiH*, *Mostar*, *Human Rights Centre University of Sarajevo*, *JOB 22 Sarajevo*, *Biro za ljudska prava Tuzla* itd., dok jedan veliki broj organizacija problematiku ljudskih prava uključuje u druge vrste aktivnosti. Međutim, građanska i politička prava su samo jedna kategorija ljudskih prava. Na svojoj Generalnoj skupštini 2001. godine, *Amnesty International* je proširio svoj mandat u domene ekonomskih i socijalnih prava i prava na razvoj.⁵²

Nevladine asocijacije koriste različite strategije zaštite ljudskih prava, koje variraju u skladu s prirodom njihovih ciljeva, uvjetima djelovanja, nivoom na kojem djeluju itd. Bez pretenzije da

⁵¹ Na konferenciji UN-a o ljudskim pravima 1993. godine, poznatoj i kao *Bečka konferencija*, prisustvovala je 841 nevladina organizacija iz svih krajeva svijeta, a koje rade u misiji ljudskih prava. Više na www.ljudskaprava.com.

⁵² Brošura „Kako do besplatne pravne pomoći“, IPAK, Tuzla, 2006, str. 6.

obuhvatimo sve vidove njihovog angažmana, ovdje navodimo neke za BiH karakteristične načine i metode rada organizacija koje se bave zaštitom socijalnih, građanskih, političkih i ekonomskih prava građana u BiH.

Monitoring ljudskih prava, dakle promatranje rada političkih i drugih institucija čiji rad je povezan s mogućnostima kršenja ljudskih prava, česta je praksa nevladinog sektora u BiH. Nevladine organizacije objavljuju periodične izvještaje o stanju ljudskih prava u različitim oblastima, često sasvim suprotne izvještajima aktuelnih vlasti.

Edukacija za ljudska prava susreće se također kao dio redovnih aktivnosti organizacija u oblasti ljudskih prava. Pored organizacije javnih foruma, seminara, treninga za određene *ciljane grupe građana* (žene, omladina, zaposleni u državnim institucijama, žrtve nasilja, novinari, studenti itd.), organiziraju se medijske kampanje u cilju promocije određenih prava i poticanja građana da sami poduzmu korake u cilju zaštite svojih prava.

Naprimjer, *Biro za ljudska prava Tuzla* je nevladino, neprofitno, nestranačko udruženje građana, koje se putem edukacije i promocije zalaže za razumijevanje i poštivanje ljudskih prava, navedenih u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija, Evropskoj deklaraciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, drugim međunarodnim deklaracijama i konvencijama, te Ustavu Bosne i Hercegovine.

„Naši naponi usmjereni su prema izgradnji civilnog društva, razvoju kulture mira i nenasilja i afirmaciji i primjeni kreativnog razrješenja konflikata putem seminara, okruglih stolova, drugih javnih događaja i putem elektronskih i printanih medija.“⁵³ Samo na internetu moguće je pronaći stotine primjera sličnih aktivnosti, projekata i programa.

⁵³ Isto, str. 9.

Stjecanje znanja o ljudskim pravima i izgradnja svijesti o njihovom značaju uvjet je zalaganja za njihovu stvarnu primjenu u svakom društvu. Slobodan razvoj mladog čovjeka njegovo je pravo, a ono je neostvarivo bez stabilnog, mirnog društvenog okruženja. U stanju *negativnog mira*, kakvo je u BiH već skoro dvije decenije, poratne generacije suočene su s redukcijom vlastitih prava, a time i reduciranim mogućnostima za slobodan individualni i generacijski razvoj. U tom smislu, zalaganje za ljudska prava neodvojivo je od mirovnog aktivizma, od stvaranja zajedničkog prostora mira i slobode za svakog pojedinca ili kolektiv. Brojni su primjeri omladinskih asocijacija koje povezuju edukaciju o ljudskim pravima s pedagogijom mira i javnim, konkretnim mirovnim akcijama.⁵⁴

Dakle, mirovni aktivizam u BiH, u okviru nevladinog sektora, prošao je dvije faze razvoja, što je rezultiralo nastankom dvaju diskursa:

⁵⁴ Unutar mirovne scene u BiH i šire ponekad se susreće „podjela“ na „čiste mirovnjake“ i „ljudskopravaše“. Ova distinkcija više je žargonske naravi i ukazuje na činjenicu da neke asocijacije preferiraju aktivnosti s namjerom da pošalju poruku mira (festivali mira, konferencije o miru i sl.), dok druge naglasak stavljaju na ljudska prava. Ilustracije radi: *Inicijativa mladih za ljudska prava* (Youth Initiative for Human Rights – YIHR) organizacija je s uredima u Sarajevu, Beogradu, Zagrebu, Prištini i Podgorici, i svojim aktivnostima uspješno spaja oba ova smjera u jedinstven mirovni pravac, npr. YIHR BiH, uz podršku *Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH*, *Centra Andre Malraux iz Sarajeva* i *CCFD-Terre solidaire*, organizirao je od 14. do 16. aprila 2010. u Sarajevu forum pod nazivom „Izgradimo zajedničko civilno društvo u Bosni i Hercegovini“. To je bio forum aktivista civilnog društva iz Bosne i Hercegovine i cijele Evrope opredijeljene za građansku Bosnu i Hercegovinu. U okviru priprema za festival *Dani Sarajeva u Beogradu* od 19. do 23. maja YIHR BiH organizirao je 13. maja 2010. uličnu akciju u kojoj su stanovnici Sarajeva na majicama ispisivali poruke građanima i građankama Beograda. Ispisano je 150 majica koje su poslali Beograđanima/Beograđankama kako bi obnovili ili poboljšali kontakte i doprinijeli uspostavi mirnih odnosa dvaju gradova; YIHR BiH organizirao je *Treću ljetnu školu civilnih sloboda i aktivizma*, koja je održana od 8. do 20. jula 2013. godine u Sarajevu. Škola se organizira za aktiviste YIHR BiH i druge zainteresirane mlade u BiH s ciljem da ponudi potrebna znanja i vještine u sljedećim oblastima: ljudska prava, diskriminacija, konflikti i komunikacija, aktivizam, EU integracije, tranzicijska pravda i suočavanje s prošlošću...“, preuzeto sa <http://ba.yihr.org/rs/article/35/>.

Od sredine osamdesetih godina prošlog stoljeća do nestanka GAP-a 2000. godine u BiH su kontinuirano djelovale autentične mirovne asocijacije, izrasle kao organiziran odgovor na pošast etnopolitika. Njihovo djelovanje odvijalo se kroz istinski dijalog sa svijetom politike.

I danas, zahvaljujući kontinuiranom radu personalnog jezgra, sačinjenog od osoba koje su mirovni angažman započele još u prijeratnim razdoblju, na mirovnoj sceni opstaju autentične, izvorne inicijative i asocijacije. Dobar primjer je *Igmanska inicijativa*, tzv. kišobran organizacija⁵⁵, kao rezultat dugogodišnje neprekidne saradnje autentičnih mirovnih asocijacija u regionu, koja nije prekinuta ni tokom rata.

Centar za regionalizam iz Novog Sada organizirao je, zajedno s *Forumom demokratske alternative BiH* iz Sarajeva, u Banjoj Luci od 11. do 13. februara 2000. godine međunarodnu konferenciju na temu *Perspektive bilateralnih odnosa SRJ i BiH u političkoj, privrednoj i kulturnoj sferi*. S ove konferencije potekla je inicijativa za *alternativno uspostavljanje saradnje u ovim oblastima*, a dogovoreni su i konkretni načini realizacije ove inicijative na regionalnom nivou. Tako je nastala *Igmanska inicijativa*, zvanično osnovana u novembru 2000. godine, okupivši tokom narednih godina više od 140 nevladinih organizacija iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Nazvana je ovako u znak sjećanja na događaj iz aprila 1995. godine, kada je, nakon 48 sati putovanja, grupa od 38 intelektualaca, antiratnih aktivista iz Srbije i Crne Gore, predvođena profesorom **Miladinom Životićem**, preko Igmana ušla u Sarajevo radi prisustvovanja i davanja podrške *Skupštini Srpskog građanskog vijeća* i građanima Sarajeva te ovim činom pozvala na mir i razumno rješavanje sukoba u regionu.

⁵⁵ „Kišobran organizacije“ 'pokrivaju' veći broj subjekata koji dijele zajednički cilj, koordinirajući njihov rad ili pružajući istovremeno organizacijsku, stručnu i drugu pomoć kako bi ovakve mreže mogle funkcionirati i djelovati u željenom pravcu. (I. S.)

Igmanska inicijativa radi u periodičnim sesijama, u kojima učestvuju, pored članica, predstavnici institucija vlasti iz regiona.⁵⁶

Zahvaljujući snažnoj finansijskoj, materijalnoj i kadrovskoj podršci međunarodnog okruženja, unutar nevladinog sektora u BiH razvijen je *mirovni projektni diskurs*. U prethodnom tekstu navedeni su primjeri organizacija i mreža koje su nastale nakon rata, postavljajući se u posrednički položaj između lokalnih mirovnih intencija, međunarodnih donatora i, koliko je to moguće, ovdašnje političke sfere. Ovaj kontingent asocijacija čini aktivistički okvir u kojem se odvija najveći dio mirovnih i drugih dešavanja koja doprinose konsolidaciji mira u BiH.

⁵⁶ Više pogledati u: Sejfića, Ismet: *NVO sektor u BiH: tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla, 2010, str. 208.

ISTRAŽIVANJE: MLADI I MIROVNI RAD U BiH

Motivi i ciljevi istraživanja, osnovni pojmovni kontingent

U prethodnim razmatranjima ukazano je na činjenicu da na prostoru BiH postoji aktivistički mirovni milje unutar kojeg je moguće raspoznati dva diskursa, dva stila mirovnog rada: autentični mirovni aktivizam, otvoren, korekcijski orijentiran prema aktuelnim politikama konflikta, s korijenima u prijeratnim antiratnim inicijativama i asocijacijama. Nakon rata u BiH razvio se projektni mirovni rad. Nevladine organizacije, kao posrednici između globalnog okruženja i bosanskohercegovačkog civilnog prostora, preuzele su ulogu inicijatora mirovnog djelovanja.

U naslovu ovog teksta postavljeno je temeljno pitanje koje, u svojoj suštini, predstavlja motiv i označava strategijski pravac istraživanja koje će ovdje biti predstavljeno: Kakav je stav mlade osobe u BiH, koja nema neposredno ratno iskustvo, prema mirovnom aktivizmu u BiH? Koliko je informirana o mirovnim aktivnostima i kako definira i shvaća mirovni rad? Da li su

aktuelni diskursi u mirovnom radu dovoljno prijemčivi za mlade ljude, gdje su njihove prednosti i nedostaci?

Ova pitanja proizlaze iz činjenice da je mirovna „priča“ u BiH još uvijek daleko od ulaska u fazu stabilnog pozitivnog mira. Ovo, po svom obimu malo istraživanje, motivirano je dilemom i potrebom da se doprinese odgovoru na pitanje: Kako mladim poratnim generacijama osigurati osnovu za nastavak mirovnog rada na način koji odgovara njihovim stavovima, izazovima vremena i prostora u kojem žive te budućnosti koja im pripada?

U najširem smislu, cilj ovog rada je da ponudi naučno utemeljene odgovore na navedena pitanja. Uži naučni ciljevi su: na uzorku od 300 mladih ljudi doći do podataka te, induktivno, detektirati i definirati stavove ciljne grupe (uzorka) o mirovnom radu u BiH, kroz intervju s 15 mladih mirovnih aktivista detektirati i definirati probleme s kojima se u svom mirovnom radu susreću, te na temelju prikupljene empirijske građe izvesti zaključke i preporuke kao doprinos teorijskim i praktičnim mirovnim aktivnostima i nastojanjima.

Radi dosljednosti u metodološkom postupku ovdje navodimo definicije najznačajnijih pojmova korištenih u istraživačkom procesu:

MIR: Ne postoji univerzalna definicija mira, vjerovatno kao rezultat činjenice da je mir i *proces* i *rezultat/ishod*, mir se *gradi*, ali, u završnici, mir se uspostavlja i održava kao *stanje*. Johan Galtung nudi dvije definicije mira: „Mir je odsustvo/svođenje na minimum nasilja svih vrsta“ i „Mir je nenasilna i kreativna transformacija sukoba.“⁵⁷

⁵⁷ Galtung, Johan: *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, London: Sage Publications Ltd., 1996.

Za potrebe ovog rada koristi se Sakanova definicija mira: „Pod pojmom mir podrazumijeva se pojava u razvoju ljudskog društva koju karakteriziraju procesi i odnosi saradnje, tolerancije, međusobnog dogovaranja, relativne ravnopravnosti, rješavanja suprotnosti i sukoba na miran, civiliziran način, i slobodnog ispoljavanja pojedinaca i društvenih zajednica i udruženja.“⁵⁸

IZGRADNJA MIRA: Izgradnja mira uključuje ukupnost postupaka i aktivnosti čiji je cilj završetak i sprečavanje ponovnog sukoba ranije sukobljenih strana, kao i razotkrivanje i uklanjanje uzroka rata i drugih potencijalnih konflikata. Postoje dvije faze uspostave mira. Prva faza uključuje aktivnosti koje dovode do odsustva sukoba i uspostave uvjeta za daljnji dugoročni proces izgradnje mira – FAZA STABILIZACIJE MIRA.

Slijedi FAZA KONSOLIDACIJE MIRA, koja se shvaća dvojako: „kao široki spektar aktivnosti povezanih sa izgradnjom kapaciteta, pomirenjem i društvenom transformacijom, dugoročan proces do kojeg dolazi nakon što se smiri nasilan sukob. Dakle, to je faza mirovnog procesa koji se događa nakon stvaranja i očuvanja mira. Mnoge nevladine asocijacije s druge strane razumiju izgradnju mira kao koncept koji sadržava ne samo dugoročna transformativna ulaganja nego i stvaranje i održavanje mira.

U tom smislu, izgradnja mira uključuje prevenciju nasilja, zagovarački rad, civilno i vojno očuvanje mira, vojnu intervenciju, humanitarnu pomoć, pregovore o prekidu vatre i osnivanje mirovnih zona. U užem značenju, izgradnja mira je proces koji olakšava uspostavu dugoročnog mira te koji pokušava prevenirati ponavljanje nasilja time što se usmjerava na uzroke i posljedice sukoba kroz pomirenje, izgradnju institucija, političku te ekonomsku transformaciju.

⁵⁸ Sakan, Momčilo: *Studije mira – polemologija i irinologija*, Beograd, 2008, preuzeto iz: Topić, Živanović, Žolja: „Mirovni aktivizam u BiH“, EU, Banja Luka, 2008, str. 9.

Glavni zadatak izgradnje mira je stvaranje pozitivnog mira, 'stabilne društvene ravnoteže, u kojem pojava razmirica ne eskalira u nasilje i rat'. Inicijative izgradnje mira nastoje riješiti srž problema koji se nalaze u samim temeljima nasilja i na taj način promijeniti obrasce interakcije sukobljenih strana“.⁵⁹

NEGATIVAN I POZITIVAN MIR: U tom smislu možemo razlikovati negativan mir, odnosno izostanak oružanog sukoba, te pozitivan mir, koji uključuje pravdu, jednakosti i ostala temeljna socijalna i politička dobra.⁶⁰

MIROVNI AKTIVIZAM: Ukupnost svjesnog, ciljnog djelovanja pojedinaca, grupa ili institucija u procesima uspostave, stabilizacije i konsolidacije mira u dijelovima društva ili društvu u cjelini.

KULTURA MIRA: U *Deklaraciji akcijskog programa za kulturu mira* UN-a iz 1999. godine navedena je jedna široko obuhvatna definicija kulture mira kao „skupa vrijednosti, stavova, tradicija, obrazaca ponašanja te načina življenja osnovana na: poštivanju života, okončanju nasilja te promociji i praksi nenasilja kroz obrazovanje, dijalog i suradnju, potpunom poštovanju principa suverenosti, teritorijalnog integriteta i političke neovisnosti država te izostanka intervencije po pitanjima koja su u svojoj osnovi unutar nacionalne jurisdikcije bilo koje države, u skladu s Poveljom UN-a i međunarodnog prava, potpunom poštovanju i promociji svih ljudskih prava i temeljnih sloboda, predanosti mirnom rješavanju sukoba, naporima za udovoljavanje potrebama razvoja i okoliša za sadašnje i buduće generacije, poštovanju i promociji prava na razvoj, poštovanju i promociji jednakih prava i prilika za žene i muškarce, poštovanju i promociji prava svih na slobodu izražavanja, mišljenja i

⁵⁹ Detaljnije kod: Gvozdenović, Anja/Potočnik, Dunja: *Mladi i izgradnja mira*, Centar za mirovne studije, Zagreb, 2000, str. 11-12.

⁶⁰ Isto, str. 12.

informacija, odanosti principima slobode, pravde, demokratije, tolerancije, solidarnosti, suradnje, pluralizma, kulturne različitosti, dijaloga i razumijevanja na svim razinama društva i među narodima, te promicana od nacionalne i međunarodne okoline koja provodi mir“.⁶¹

Ciljna grupa, metode, prostorni i vremenski okvir istraživanja

Ciljnu grupu (uzorak) čini 315 mladih ljudi oba spola, pripadnika svih triju konstitutivnih naroda u BiH, i pripadnici nacionalnih manjina, dobi od 15 do 20 godina, iz cijele BiH.

Uzorak je, s obzirom na metodološki pristup, podijeljen u dvije podgrupe:

Tri stotine slučajno odabranih studenata na univerzitetima u Sarajevu, Banjoj Luci, Gradišci, Travniku, Zenici, Mostaru i Tuzli. Etnički balans nastojao se osigurati izborom univerziteta, tako da etnička zastupljenost predstavnika svih triju najvećih etničkih grupa bude neupitna. Istovremeno, tokom samog istraživanja nigdje nije naglašena, niti kao poseban zahtjev postavljena, etnička pripadnost učesnika u istraživanjima. Namjera je i cilj doći do otvorenih, jasnih stavova mladih ljudi – pripadnika iste generacije, o mirovnom radu i percepciji njihovog položaja u kontekstu aktuelnih i budućih mirovnih aktivnosti u BiH. Zato su ankete na univerzitetima provedene uz princip potpune dobrovoljnosti i anonimnosti, smatrajući to preduvjetom potpunije

⁶¹ Isto, str. 14.

otvorenosti, neizloženosti i neopterećenosti učesnika bilo kakvim etničkim ili drugim izvoritima autoriteta i utjecaja na njihove odgovore.

Petnaest mladih mirovnih aktivista, dobi od 15 do 20 godina, iz Tuzle, Zvornika, Sapne i Osmaka, učesnika u mirovnim projektima i aktivnostima koje je tokom proteklih godina realizirala omladinska nevladina organizacija *IPAK – Mladost gradi budućnost* i *Regionalna omladinska mreža za lokalni razvoj* Podrinjske regije, sa sjedištima u Tuzli i Zvorniku, 11 iz ruralnih sredina malih perifernih općina te četiri iz Zvornika i Tuzle. Dva učesnika su studenti (ekonomija i žurnalistika, oboje prva godina studija), ostalih 13 završili su: jezičku gimnaziju (3), srednju poljoprivrednu školu (3), srednju ugostiteljsku školu (1), srednju medicinsku školu (1), srednju ekonomsku školu (4), srednju rudarsku školu (1). Učesnici su podijeljeni u tri grupe po pet omladinki/omladinaca iste etničke pripadnosti. Također je zagarantirana potpuna dobrovoljnost i anonimnost ispitanika, iz gore navedenih razloga. Uvjet je bio da posjeduju iskustvo u mirovnim aktivnostima. Razlog ovakvog odabira je namjera da se usporede stavovi mladih iz urbanih i ruralnih sredina, kao i stavovi mladih pripadnika različitih etničkih skupina.

Kako su intervjui vođeni sa po pet učesnika istovremeno, ukazala se prilika za uočavanje eventualnih razlika u pogledima na mirovni rad mladih pripadnika iste etničke skupine. U ukupnom uzorku nalazile su se četiri omladinke i 11 omladinaca.

Anketiranja su obavljena tokom maja i juna 2013. godine, i to u:

Tuzli: 50 studenata (pravo, socijalni rad, žurnalistika, 7. maja),

Zenici: 30 studenata (tehničke nauke, 7. maja),

Mostaru: 60 studenata (sociologija, filozofija, 8. maja),

Sarajevu: 60 studenata (Fakultet političkih nauka, Fakultet za javnu upravu, 8. maja),

Travniku: 20 studenata (pravo, 13. maja),

Banjoj Luci: 50 studenata (pravo, ekonomija, filozofski fakultet, 3. juna),

Gradišci/Bosanskoj Gradišci: 30 studenata (poslovni menadžment, 4. juna),

a intervjui tokom juna i augusta 2013. u prostorijama nevladine organizacije IPAK u Tuzli te u Internacionalnom omladinskom centru IPAL-SHL u mjestu Križevići kod Zvornika, i to:

6. i 12. juna u **Tuzli** (grupa aktivista Bošnjaka i Hrvata),

21. augusta u **Zvorniku** (grupa aktivista iz reda srpskog naroda).

Anketa

Anketa se sastoji od devet pitanja podijeljenih u tri grupe. Na svako pitanje ponuđena su po tri odgovora i jedna mogućnost za alternativni odgovor ili mišljenje ispitanika. Prva grupa od tri pitanja: **Kako biste Vi definirali mirovni rad?, Da li je, po Vašem mišljenju, u BiH uspostavljen stabilan, pozitivan mir?, Da li ste tokom obrazovanja u školama i na fakultetima imali priliku da se upoznate s definicijama mira, međunarodnim i drugim aktima posvećenim ovoj problematici?**, trebala bi pružiti podatke o razumijevanju pojma mira, razumijevanju i ocjeni stanja mira u BiH i mogućnostima koje su im, kroz obrazovni sistem, pružene u pogledu upoznavanja s pojmovima vezanim uz mir, mirovni rad, međunarodne i druge akte vezane uz ove pojmove.

Druga grupa pitanja: **Jeste li član nevladine organizacije koja se bavi mirovnim radom?, Smatrate li da mladi ljudi, pripadnici poratne generacije, imaju drugačije poglede na neposrednu prošlost u odnosu na one generacije koje su preživjele ratne traume?, Kome najviše vjerujete kad se govori o bliskoj ratnoj prošlosti i konfliktima u BiH?**, pruža mogućnost uvida u način na koji su učesnici aktivno uključeni u mirovni rad, da li su uopće uključeni u mirovne organizacije, s kakvim spoznajno-psihološkim predispozicijama i predodžbama pristupaju mirovnim aktivnostima te koje izvore informacija preferiraju kada je u pitanju bliska prošlost.

Treća grupa pitanja: **Da li je neophodno da se mladi intenzivno uključe u mirovne aktivnosti?, Da li deklarativno, povremeno ili na druge načine podržavate aktivnosti aktuelnih mirovnih inicijativa koje dolaze iz nevladinog sektora i vjerujete li u njihovu učinkovitost? (npr. REKOM, organizacije veterana, žrtava i sl.)?, Šta bi trebalo da se učini da se mladi aktivno uključe u mirovni rad?**, pruža podatke o stepenu prioritnosti aktivnog mirovnog djelovanja u razmišljanjima mladih, njihovom odnosu prema aktuelnim mirovnim asocijacijama i konceptima te očekivanjima koja bi trebalo da budu ispunjena kako bi omladinski mirovni aktivizam dobio na snazi i važnosti kod mladih ljudi.

U cjelini, anketa ima intenciju da pruži osnovne podatke o aktuelnom stanju svijesti mladih ljudi o mirovnom aktivizmu te omogući razumijevanje aktuelnih polaznih pozicija i očekivanja koje valja akceptirati ako se želi mladog čovjeka motivirati na aktivan pristup izgradnji pozitivnog mira na prostorima BiH.

Tekst ankete:

FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG

URED U SARAJEVU

**ISTRAŽIVAČKI PROJEKT „MLADI I MIROVNI RAD U BiH“ /
maj-august 2013.**

Molimo Vas da odvojite dio Vašeg vremena i pomognete nam da dobijemo odgovore koji zaista odražavaju Vaše stavove o mirovnom radu u BiH općenito, aktuelnim mirovnim inicijativama i konceptima raznih društvenih subjekata, Vašim očekivanjima u oblasti uspostavljanja stvarnog mira i ulozi mladih ljudi u ovom procesu. Zaokružite odgovore koji odgovaraju Vašim stajalištima ili, ako takve nismo naveli, upišite svoje razmišljanje. Anketa je anonimna! HVALA NA SARADNJI!

1. Kako biste definirali mirovni rad?

- a) Učešće u mirovnim aktivnostima nevladinih organizacija, koje se ne bore za osvajanje vlasti
- b) Uključivanje u aktivnosti političkih subjekata (stranaka/partija), koji se zalažu za uspostavljanje trajnog pozitivnog mira
- c) Stalna aktivnost svakog pojedinca na unapređenju mira u sredini u kojoj živi
- d) _____

2. Da li je, po Vašem mišljenju, u BiH uspostavljen stabilan, pozitivan mir?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ovaj proces još uvijek traje, s neizvjesnim ishodom
- d) _____

3. Da li ste tokom obrazovanja u školama i na fakultetima imali priliku da se upoznate s definicijama mira, međunarodnim i drugima aktima posvećenim ovoj problematici?

- a) Da, osnovnoj ili srednjoj školi
- b) Da, na fakultetu
- c) Ne
- d) _____

4. Jeste li član nevladine organizacije koja se bavi mirovnim radom?

- a) Da
- b) Ne
- c) Da, ali je mirovni rad samo dio spektra širih aktivnosti organizacije
- d) _____

5. Smatrate li da mladi ljudi, pripadnici poratne generacije, imaju drugačije poglede na neposrednu prošlost u odnosu na one generacije koje su preživjele ratne traume?
a) Da, manje smo opterećeni prošlošću i realnije gledamo na događaje iz prošlosti b) U stalnoj smo dilemi između naših pogleda na prošlost i interpretacija prošlosti koje nam prenose ratne generacije c) Prihvaćamo interpretacije prošlosti kako nam se predstavlja od starijih generacija d) _____
6. Kome najviše vjerujete kad se govori o bliskoj ratnoj prošlosti i konfliktima u BiH?
a) Članovima porodice/obitelji b) Vašim učiteljima, nastavnicima, profesorima c) Političarima, medijima d) _____
7. Da li je neophodno da se mladi intenzivno uključe u mirovne aktivnosti?
a) Da, bez mira i suočavanja sa istinama o prošlosti nema dobre budućnosti za mlađe generacije svih nacionalnosti b) Da, ali samo u okviru aktivnosti koje organiziraju pripadnici mog naroda c) Ne, ništa posebno ne možemo izmijeniti d) _____

8. Da li, deklarativno, povremeno podržavate aktivnosti aktuelnih mirovnih inicijativa koje dolaze iz nevladinog sektora i vjerujete li u njihovu učinkovitost (npr. REKOM, organizacije veterana, žrtava i sl.)?

a) Ne poznajem dovoljno rad ovih subjekata i ne zanima me

b) Podržavam, ali njihov rad treba prilagoditi očekivanjima mladih i njihovim vizijama

a) Podržavam i učestvujem u radu _____

b) _____

9. Šta bi trebalo učiniti da se mladi aktivno uključe u mirovni rad?

a) Uvesti u obrazovni sistem obavezno obrazovanje o miru i mirovnom aktivizmu

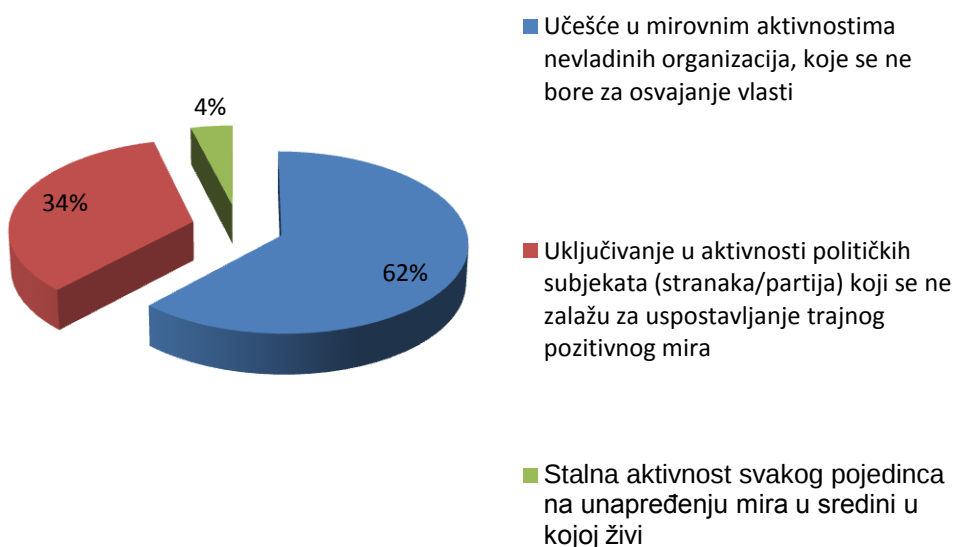
b) Postojeće i buduće nosioce mirovnih aktivnosti organizirati konsultirajući i uključujući mlade u njihove programe i projekte

c) Osigurati kontinuiranu medijsku promociju mirovnog aktivizma mladih

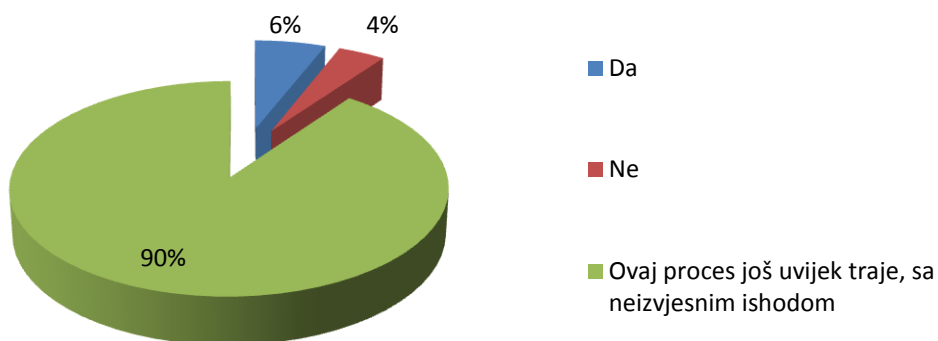
d) _____

REZULTATI ANKETE PO POJEDINAČNIM
PITANJIMA/ODGOVORIMA NA NIVOU UKUPNOG
UZORKA (Ispitano je 300 osoba):

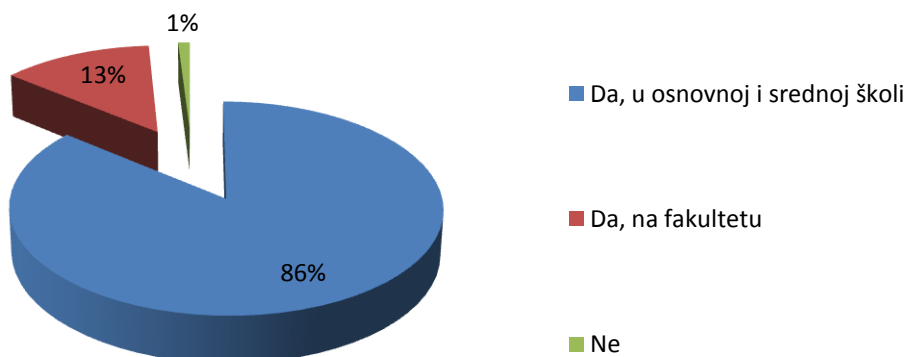
1. Kako biste definirali mirovni rad?

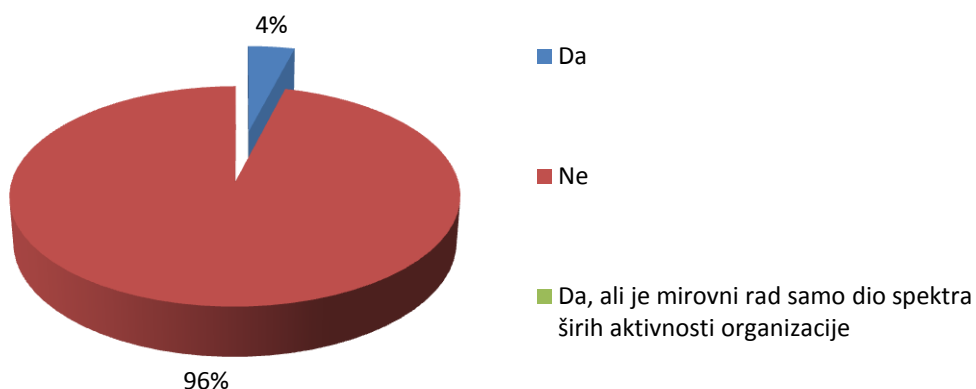
2. Da li je, po Vašem mišljenju, u BiH uspostavljen stabilan, pozitivan mir?

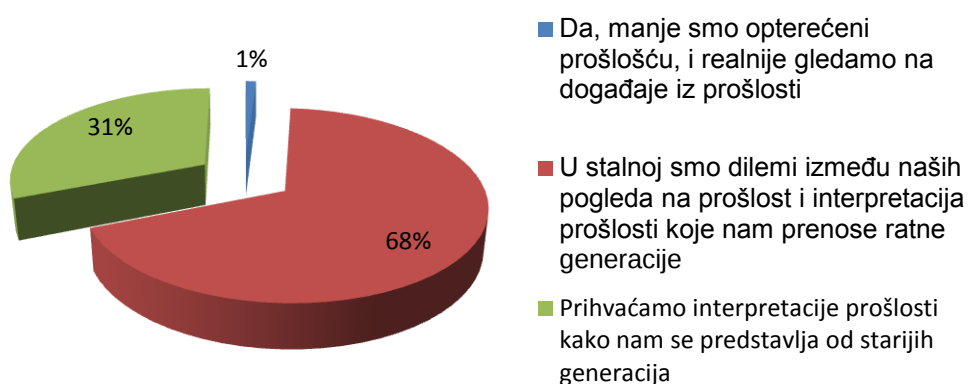
3. Da li ste tokom obrazovanja u školama i na fakultetima imali priliku da se upoznate s definicijama mira, međunarodnim i drugim aktima posvećenim ovoj problematici?

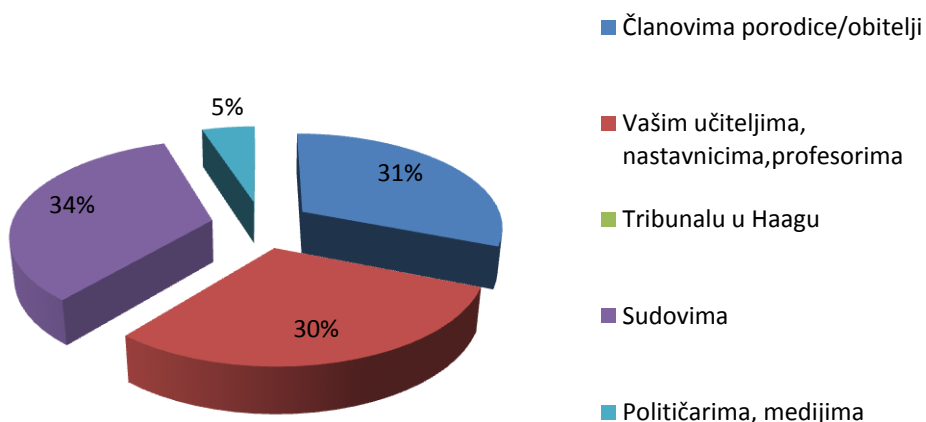
4. Jeste li član nevladine organizacije koja se bavi mirovnim radom?

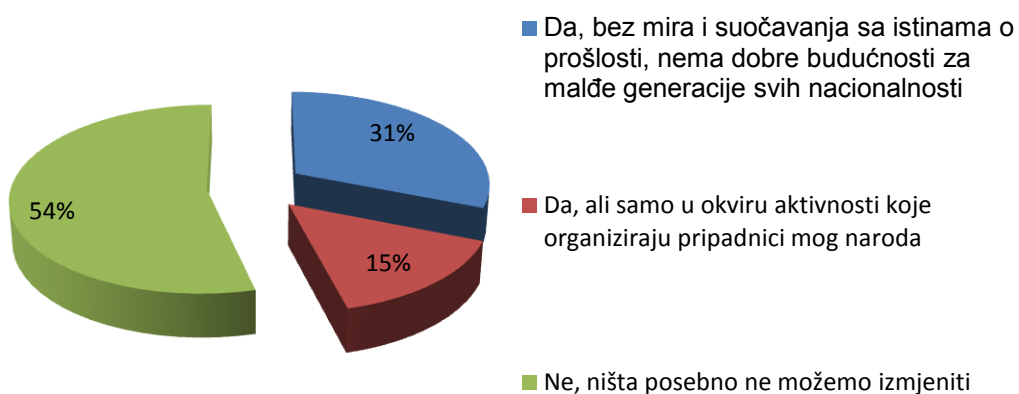
5. Smatrate li da mladi ljudi, pripadnici poratne generacije, imaju drugačije poglede na neposrednu prošlost u odnosu na one generacije koje su preživjele ratne traume?

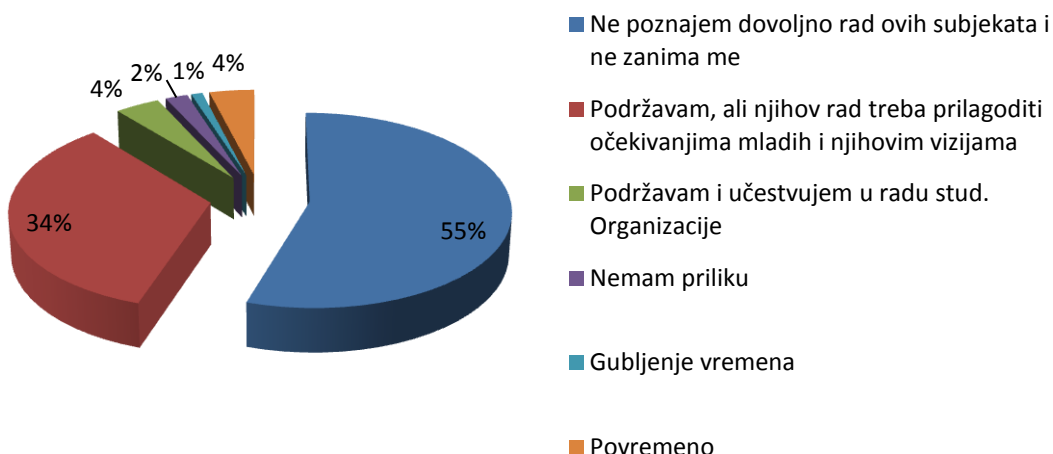
6. Kome najviše vjerujete kad se govori o bliskoj ratnoj prošlosti i konfliktima u BiH?

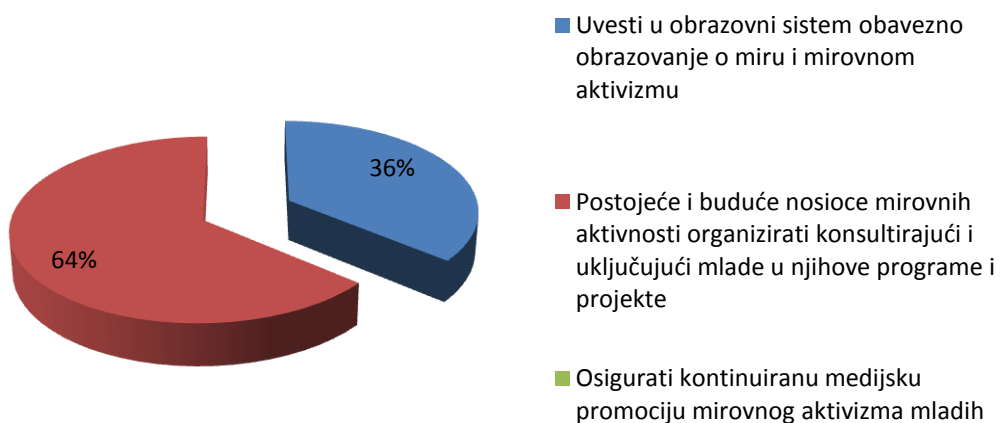
7. Da li je neophodno da se mladi intenzivno uključe u mirovne aktivnosti?

8. Da li, deklarativno, povremeno podržavate aktivnosti aktuelnih mirovnih inicijativa koje dolaze iz nevladinog sektora i vjerujete li u njihovu učinkovitost (npr. REKOM, organizacije veterana, žrtava i sl.)?

9. Šta bi trebalo učiniti da se mladi aktivno uključe u mirovni rad?

Analiza odgovora na anketna pitanja po grupama

Prva grupa od tri pitanja, kako je navedeno, treba da pruži podatke o razumijevanju pojma mira, razumijevanju i ocjeni stanja mira u BiH i mogućnostima koje su im, kroz obrazovni sistem, pružene u pogledu upoznavanja s pojmovima vezanim uz mir, mirovni rad, međunarodne i druge akte vezane uz ove pojmove. Odgovori anketiranih učesnika istraživanja navode na nekoliko zaključaka:

Percepcija mirovnog rada kod mladih ljudi vezuje se najvećim dijelom uz mirovne aktivnosti nevladinih organizacija (62 posto). Međutim, interesantno je da 34 posto ispitanika smatra kako je uključivanje u rad političkih stranaka, koje se zalažu za mir, operativna definicija mirovnog rada. Očito je da mladi prepoznaju mirovni aktivizam nevladinog sektora kao „najvidljiviji“, ali isto tako razumiju značaj politike i političkih procesa za izgradnju mira. Samo četiri posto definiralo bi mirovni rad kao svakodnevni angažman pojedinca na izgradnji mira, što jasno ukazuje na to da kod ispitanika postoji svijest o potrebi da se mirovni rad organizira na institucionalnim osnovama (NVO, stranke, npr.) i da ne može teći kao spontani angažman pojedinca.

Devedeset posto anketiranih smatra da u BiH nije uspostavljen stabilan, pozitivan mir, ali naglašava da se radi o procesu s neizvjesnim ishodom. Mladi ljudi razumiju izgradnju mira kao proces i, sasvim je izvjesno, svjesni su kontroverzi i problema koji prate ovaj proces u BiH. Očito je da kod mladih ljudi proces izgradnje mira u BiH prati osjećaj neizvjesnosti, nemogućnosti da se pretpostavi kako pozitivna tako i negativna

perspektiva ovog procesa. Trajni međuetnički konflikti u političkoj sferi i etnopolitizacija skoro svih oblasti društvenog života ostavljaju trag u svijesti i razmišljanjima pojedinca.

Za mladu osobu, u potrazi za čvrstim osloncima na temelju kojih bi razvila složenu paradigmu vlastitog identiteta i vlastitog razvoja, bosanskohercegovačka poratna stvarnost traumatično je iskustvo. U vremenu *glokalizacije* ona je građanin/građanka svijeta koji/koja nema šanse da, u vlastitoj životnoj sredini, areal svojih očekivanja i pluralizam identiteta realizira kao slobodna osoba. Dugogodišnja fragmentiranost i nedorečenost političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih perspektiva na općedruštvenom planu u individualnoj ravni sigurno izaziva nedoumice, letargiju i besperspektivnost. Mladim osobama ostaje, kao najbliža opcija, „sigurnost“ koju pruža kolektiv, a pitanje mira i samo se onda vezuje uz „sudbinu“ etnokolektiviteta. U krajnjoj liniji ovo znači prepuštanje pojedinca u ruke (etno)političkim elitama. Da su mladi u dobroj mjeri svjesni značaja politike u mirovnom procesu pokazali su (34 posto) naglašavajući učešće u radu političkih stranaka za operativnu definiciju mirovnog aktivizma.

Čak 86 posto mladih upoznalo se s nekom definicijom mira, međunarodnim i drugim aktima koji se odnose na mir i ljudska prava još u srednjoj školi, a 13 posto na fakultetima. Samo jedan posto njih nije imalo priliku da se informira o osnovnim pojmovima iz domena mirovnog rada i ljudskih prava tokom prethodnog obrazovanja. Postoji, dakle, realna osnovna pojmovna osnova za razumijevanje mirovne problematike, a time i za sam mirovni rad.

Druga grupa pitanja pruža mogućnost uvida u način na koji su učesnici aktivno uključeni u mirovni rad, da li su uopće uključeni u mirovne organizacije, s kakvim spoznajno-psihološkim predispozicijama i predodžbama pristupaju mirovnim

aktivnostima te koje izvore informacija preferiraju kada je u pitanju bliska prošlost. Može se zaključiti:

Iz odgovora na četvrto pitanje proizlazi da mladi vrlo malo aktivno učestvuju u mirovnom radu putem članstva u nevladinim organizacijama. Naravno, treba imati u vidu da se radi o studentskoj populaciji na prvim godinama studija, ali, imajući u vidu pojamovne predispozicije i činjenicu da percepciju mirovnog rada vezuju uz nevladin sektor (62 posto – prvo pitanje prve grupe), iznenađuje činjenica da čak 96 posto od ukupnog broja ispitanih nije član nijedne asocijacije koja se bavi mirovnim radom, a četiri posto organizirano učestvuje u mirovnim aktivnostima.

Mladi, pripadnici poratnih generacija, realno su opterećeni dilemom između interpretacija prošlosti iz ugla starijih generacija i vlastitih percepcija (68 posto). Samo četiri posto smatra da su ove generacije manje opterećene prošlošću i da realnije sagledavaju stanje stvari. Skoro dvije trećine uzorka ukazuje na određeni generacijski jaz u ovom domenu. Trideset jedan posto prihvaća interpretacije prošlosti starijih, ratnih generacija. Očito da među mladima postoje razlike u pristupu suočavanju s prošlošću te da ove razlike, kao i dileme izazvane međugeneracijskim razlikama, tek treba da budu razriješene.⁶²

⁶² Interesantna su razmišljanja mladih ljudi iznesena u izvještajnom dokumentu nevladine organizacije IPAK iz Tuzle, nastalom nakon realizacije projekta „Povjerenje za mir: inicijativa za uvrštavanje mirovnog aktivizma u strateške dokumente omladinskih politika na državnom nivou u Srbiji, Hrvatskoj i BiH“. Na okruglom stolu održanom u Osijeku 14. septembra 2012. mladi su na pitanje o utjecaju starijih generacija na njihove poglede na prošlost naglasili: „Mi nemamo izbor kad je prošlost u pitanju, ona nam ne pripada dok su živi akteri prošlih događanja... Ratne generacije ne razumiju da ovaj prethodni rat ne može biti stalna tema, važnija od naše budućnosti, a idu još dalje pa današnje stanje stvari vezuju uz Drugi svjetski rat i tadašnje sukobe među narodima... Stalno čujemo najmanje tri verzije istih događaja u kojima nismo učestvovali, ovo traje i ne vidi se kraj... Treba nam posao, a vrijeme će učiniti svoje... Mi se družimo u svim situacijama gdje politika, koju vode stariji, nije prisutna... Ta prošlost nam postaje smetnja, kao da sve stoji dok se tamo neko svađa oko toga šta je bilo dok ja nisam bila rođena, zato

Dio grupe koji preuzima interpretacije prošlosti od prethodnih generacija (31 posto) u istom se procentu izjasnio oko pitanja povjerenja u izvore informacija na koje se oslanjaju navodeći kako najviše vjeruju članovima porodice. Dileme prošlosti 30 posto rješava poklanjajući povjerenje obrazovnim institucijama (profesorima, nastavnicima). Posebno iznenađenje predstavlja činjenica da su na ovom pitanju bilo 103 alternativna odgovora: 34 posto anketiranih dopisalo je da najviše vjeruje sudovima, ne navodeći kojim i na kojem nivou, a pet posto je napisalo da ima povjerenje u Haški tribunal.

Treća grupa pitanja pruža osnovu za donošenje zaključaka o stepenu prioritnosti aktivnog mirovnog djelovanja u razmišljanjima mladih, njihovom odnosu prema aktuelnim mirovnim asocijacijama i konceptima te očekivanjima koja bi trebalo da budu ispunjena kako bi omladinski mirovni aktivizam dobio na snazi i važnosti kod mladih ljudi:

Kao i u odgovorima na prethodno pitanje, mladi ne pokazuju pretjerani optimizam kada je u pitanju vlastito uključivanje u mirovni rad. Nešto više od polovine uzorka smatra da kroz mirovni angažman mladi ne mogu ništa promijeniti (54 posto). Trideset jedan posto vjeruje da nema budućnosti bez aktivnog rada na suočavanju s prošlošću i izgradnji mira. Kao najpovoljnije okruženje za mirovni angažman 15 posto anketiranih vidi u krugu pripadnika vlastite etničke grupe.

Iako mirovni aktivizam vezuju uz nevladin sektor, čak 55 posto anketiranih ne poznaje dovoljno aktivnosti kojim se bave nevladine asocijacije ili ih njihov rad ne zanima. Trideset tri posto, deklarativno, povremeno podržava mirovni rad nevladinih

nas to opterećuje..." Izvještaj o realizaciji projekta: „IPAK – povjerenje za mir“, IPAK, Tuzla, 2012, str. 18, također pogledati na www.ipak.ba. O generacijskim razlikama i dilemama u domenu suočavanja s prošlošću svakako bi vrijedno bilo provesti posebno istraživanje, što iziskuje posebnu metodološku pripremu i predstavlja izazov za daljnju elaboraciju mirovne problematike u BiH.

organizacija, ali smatra da nije prilagođen očekivanjima i vizijama mladih, četiri posto učestvuje aktivno u radu studentskih asocijacija, dva posto smatra da nema priliku za ikakav angažman, četiri posto povremeno podržava mirovni aktivizam, a jedan posto smatra ovo gubljenjem vremena.

Trideset šest posto anketiranih smatra da bi mirovno obrazovanje trebalo uvesti u obrazovni sistem, a 64 posto da aktuelne asocijacije i inicijative trebaju obavezno konsultirati mlade pri izradi mirovnih programa i projekata.

Intervju

Intervju se sastoji od pet pitanja. Vršen je u grupama sa po pet ispitanika, tako da su ispitanici odgovarali istim redoslijedom – svi na prvo, zatim drugo pitanje itd. Ova tehnika omogućila je usporedbu svih odgovora na isto pitanje u svim trima grupama te komparaciju odgovora svake od posebnih grupa međusobno, kao i izvođenje konačnih zaključaka.

Također se nastojalo steći uvid u eventualne razlike koje bi, u odgovorima pojedinaca ili svake od grupa u cjelini, pokazale razlike proizašle iz različite etničke pripadnosti ispitanika.

Prilikom analize prikupljene građe naglašeni su odgovori i konstatacije pojedinaca ako su odražavale stav uzorka u cjelini kako bi se izbjegla nepotrebna ponavljanja. Intervju se sastojao od sljedećih pitanja:

- 1. Na koji način i od kada ste uključeni u mirovni rad?**
- 2. Koji su najvažniji motivi Vašeg mirovnog angažmana?**
- 3. Šta smatrate posebno pozitivnim u vašem dosadašnjem iskustvu u mirovnom radu?**
- 4. Šta smatrate nedostacima u dosadašnjem mirovnom radu?**
- 5. Na koji način bi trebalo mlade uključiti u mirovni rad, koje forme mirovnog rada najviše odgovaraju mladima?**

Pregled odgovora ispitanika na nivou ukupnog uzorka

Na koji način i od kada ste uključeni u mirovni rad?

Trinaest učesnika uključilo se u mirovni rad učešćem u projektima nevladinih organizacija. Svih trinaest otpočelo je i prošlo razne vrste edukacije neposredno vezane uz mirovni diskurs: ljudska prava, nenasilna komunikacija, razrada konflikata nenasilnim sredstvima, interkulturalna komunikacija itd., dok je dvoje počelo učešćem na takmičenjima učenika srednjih škola iz oblasti demokratije i ljudskih prava.

Trinaest učesnika otpočelo je s učešćem na seminarima na nagovor prijatelja, poznanika, dok se dvoje tokom školovanja zainteresiralo za ovu tematiku uz podršku nastavnika.

U svim slučajevima mirovne aktivnosti su tek dio civilnog angažmana učesnika, ne predstavljaju prioritet u njihovom interesnom arealu, u prosjeku tri četvrtine vremena provedenog u različitim aktivnostima nije neposredno vezano uz mirovni rad, ali bi se mogle razumjeti kao doprinos konsolidaciji mira u širem smislu.

Ekološki aktivizam je za tri ispitanika prioritet, sedam ih učestvuje u projektima unapređenja demokratske participacije mladih u svojim lokalnim zajednicama – zagovaranje zdravih načina života, borba protiv bolesti ovisnosti, tri su aktivnija u tradicionalnim, nacionalnim asocijacijama i njihovim kulturnim aktivnostima (*Preporod* i *Napredak*), dok dva posebno zanima zadrugarstvo, edukacija u oblasti agrara. Četiri omladinke

naglasile su intenzivnije učešće u radionicama i treninzima iz oblasti ženskih prava.

Prosječno, ispitanici su aktivni u zadnje dvije do tri godine.

Koji su najvažniji motivi Vašeg mirovnog angažmana?

Trinaest učesnika u početku nije imalo precizan, jasnije definiran motiv za aktivniji mirovni aktivizam. Smatrali su da je to „dobar način da se provede slobodno vrijeme“, „da se upoznaju neki novi ljudi“, „otputuje negdje na par dana“ i slično.

Na nastavi demokratije i ljudskih prava, tokom srednjoškolskog obrazovanja, izučavali su više historiju demokratije, akte iz historije ljudskih prava, ali i neke pojmove i primjere iz oblasti civilnog društva (građanska participacija, izrada prezentacija na različite teme: ekologija, problemi mladih u lokalnim zajednicama, vršnjačko nasilje u školama i slično), učenici/učenice gimnazija i ekonomske škole učestvovali su na sajmovima i takmičenjima (npr. dodjela nagrade „Duško Kondor“ u Sarajevu). Svi su saglasni da nastava demokratije i ljudskih prava ili građansko obrazovanje u srednjim školama nisu odigrali motivirajuću ulogu u kasnijem mirovnom angažmanu, da su „predmeti kao i svi drugi“, ali da su im pomogli da se kasnije lakše snađu u edukacijskim aktivnostima nevladinog sektora.

Dvoje učesnika (studenti) naglasilo je ulogu nastavnika u srednjim školama koji su „interesantno“ prenosili gradivo navedenih predmeta, te je ovo kasnije utjecalo na njihov aktivan pristup problematici mira. „U osnovnoj školi bili smo svi Srbi, samo ćirilica, naše slave. Kasnije, kad su se vratili Bošnjaci, u srednjoj školi smo bili zajedno i navikli se jedni na druge. Ipak, svi smo otišli na svoju stranu, oni u Tuzli studiraju, mi u Zvorniku, Bijeljini, Beogradu. Sad mislim da te slike i simboli jednog naroda ne bi trebali biti u školama, svako neka ide u crkvu ili džamiju...

O ovome sam počela više razmišljati nakon ovih nekoliko radionica o nenasilnoj komunikaciji“ (učenica, Zvornik); „Sve institucije, općina, škole, trebaju skloniti te simbole“ (učenik, Tuzla). Kod svih učesnika prevlađuje sličan stav: „Treba da ono što je državno bude za sve jednako, bez simbola, bez svih tih slava, hodža i svećenika u školama i politici. Danas to ne smiješ javno reći!“; „Ima 'Napredak', crkva, muslimani imaju 'Merhamet' itd. Svako ima mjesta za svoje simbole, a i mi ostali treba da naučimo o drugima, ali ne nasilu, kako je to išlo kad se sretnemo s Francuzima i Nijemcima. A kod nas ne ide, ili si sa svojim ili nisi, ovo me nekako ponuka da idem na radionice, valjda će se to jednom riješiti“ (učenik, Osmaci).

Slične stavove iznose učesnici o motivaciji za mirovni rad unutar porodice/obitelji. Svih 15 ispitanika tvrdi da „rat i nije neka tema o kojoj pričamo u porodici“ (učenik, Tuzla); „Sve se svede na isto: tamo četnici i ustaše, ovamo naši, tako je bilo i bit će“ (student, Tuzla); „Niko od mojih ne pita me kakav je taj moj aktivizam, i te stvari, nema šanse da tu starci nešto razumiju. Kažu, neka nema rata i dobro je, svako sebi. A onda vidiš ove borbe sa svih strana na treningu, moraš makar malo promisliti čemu sve to vodi. Zato idem dalje“ (učenik, Sapna); „Mi imamo četiri žrtve u obitelji, dva vojnika i dvoje civila. Šta da ja tu komentiram, znam kako su stradali. Ne može se tek tako distancirati od toga, obitelj je ipak obitelj!“ (učenica, Tuzla); „Dok su stariji tu, njihova je ratna priča, ali nam je pomalo dosta svega!“ (učenik, Sapna).

O djelovanju nevladinog sektora u cjelini svih 15 učesnika imalo je površne predodžbe: „provode nekakve projekte“, „lijepe plakate po školama“, „rade sigurno za nekoga, neke strance ili političare“, „sigurno dobro zarađuju“, ali je bilo aktivnosti koje su im se zaista sviđale: „festival srednjoškolaca u Tuzli, crtali smo grafike na zidovima gimnazije“, „susreti sa srednjoškolcima iz cijele BiH“, „interkulturalna razmjena, put u Njemačku i Poljsku“,

„posjeta Francuskoj, Njemačkoj i BiH srednjoškolaca i studenata i obilazak mjesta stradanja“, „razgovori s veteranima iz sve tri vojske u BiH“. „Na kraju svih ovih dešavanja bila sam svjesna koliko je bilo lijepo i htjeli smo to svi ponoviti!“ (učenica, Zvornik); „Iz medija se o nevladinom sektoru ne može steći prava slika, to se mora doživjeti, onda je drugačije“ (učenik, Osmaci).

Dvanaest učesnika tvrdi da mediji nisu u početku, a ni kasnije, značajni za mirovni angažman. „Ne pratim medije, ne gledam politiku i te emisije, više volim muziku, dobar film, internet, a neke stvari mi ne znače ništa. Recimo, ta Bitka na Neretvi, ja to ne kapiram, pa mi bi danas svi u Njemačku“ (student, Tuzla); „Mediji su prodani, služe politici. Na srpskoj televiziji nema nijednog prijenosa fudbala bh. reprezentacije, a i tamo ima Bošnjaka... Ne kažem da mi je drago, volio bih da svi navijamo za BiH, ali neka svako navija za koga hoće, od toga se ne živi... Ja volim Bajern iz Minhena i gledam sve utakmice, a Bošnjak sam... Domaći fudbal više i ne gledam, slabo je to, jedino one grupe nasilnika... Gledam srpske muzičke emisije, nešto na HRT-u, i tako... I ne pogledam koja je televizija u pitanju. Kao nacionalist gledam 'Nacionalnu geografiju!' Mediji te motivišu da bježiš odavde, nikad ne gledam političke emisije, a o mirovnom aktivizmu i nema ništa. Tobože se izvinjavaju političari za ono što je bilo kad ja nisam bio ni rođen, svaki novi se ponovo izvini... Neka nas mlade ostave da to riješimo, većina će se okrenuti životu, radu, šta ja znam, studiranju... Ovako 'napale' huligane, i eto na tekmi parole 'Srbe na vrbe!' ili 'Nož, žica, Srebrenica!'“ (učenik, Sapna)

Šta smatrate posebno pozitivnim u Vašem dosadašnjem iskustvu u mirovnom radu?

Na ovo pitanje učesnici su dali najveći broj sličnih ili istovjetnih odgovora te ih navodimo prema značaju koji su dali sami ispitanici:

- naučeno je mnoštvo novih pojmova,
- spoznati su novi koncepti, modeli, strategije i tehnike važne za mirovni rad i rješavanje konflikata uopće,
- omogućeno je razumijevanje prošlosti, konflikata i literature o konfliktima, koja do tada nije bila predmetom interesiranja,
- uspostavljena su nova prijateljstva, veze, razmjena ideja i otvoren prostor za nove ideje u oblasti mirovnog aktivizma i omladinskog rada općenito,
- razvijen je sistem argumenata za ravnopravnije učešće u diskusijama o miru i mirovnom radu s pripadnicima starijih generacija i iskusnijim aktivistima,
- razvijena je spoznaja da se konflikti iz prošlosti, oni aktuelni, kao i oni koji traju, mogu razriješiti određenim metodama, kao i prepoznati opasnosti od novih konflikata,
- razvijena je spoznaja da nasilje može imati različite forme,
- naučilo se otvorenije razgovarati o stereotipima (nacionalnim, vjerskim itd.),
- stečena su saznanja o iskustvima u izgradnji mira u drugim dijelovima svijeta,

- razvijena je svijest o važnosti trajnog mirovnog rada,
- putovanja,
- osjećaj pripadnosti širokoj grupi aktivista koji se bave mirovnim radom u zemlji i inostranstvu kao neka vrsta „novootkrivenog identiteta (student, Tuzla).

Šta smatrate nedostacima u dosadašnjem mirovnom radu?

Svih 15 učesnika naglasilo je nedostatak kontinuiteta mirovnih aktivnosti: „S treninga, seminara i radionica idemo i sretni i tužni. Sretni zbog lijepo i korisno provedenih dana, ali tužni jer znamo da se vjerovatno neće nastaviti ono što smo započeli“ (učenica, Zvornik).

Slična mišljenja odnose se i na sadržaj i krug učesnika: „Mi se ovdje iz Tuzle, Zvornika, Bijeljine i šire svi poznajemo, i to je super, ali su sadržaji koje nude mladima NVO-i najčešće isti, prođeš dva ciklusa treninga i slično, i to je to, idu nove generacije, što je dobro, ali mi, ako nismo profesionalci u NVO-ima ili treneri, ne znamo šta dalje“ (učenik, Sapna);

„Na okruglim stolovima i konferencijama stalno se kaže kako će zaključci biti upućeni političarima, pa međunarodnoj zajednici... to se nikad ne desi, ili mi ne dobijemo informacije o tome... Pojave se ponekad brošure, koje niko ne čita“ (učenica, Tuzla);

„Svi naučimo mnogo o ljudskim pravima, izgradnji mira, konfliktima, ali kad smo među svojim ni sami se ne možemo dogovoriti oko nekih stvari iz prošlosti i sadašnjosti... daju nam se alati, ali mi njima ne radimo, a kad smo u miješanoj grupi onda uopće ne spominjemo stvarne događaje: Srebrenicu npr., Kapiju u Tuzli, ali i druge gdje su drugi stradali, ne pričamo o bilo kom konkretnom dešavanju, i tako, poslije svega, svako se vraća

u svoj svijet... Ovako otvoreno razgovaramo jer smo sad svi ovdje Bošnjaci, znamo se, ali na radionicama uvijek ima zadržka... (student, Tuzla);

„Kad vidiš da veterani iz sva tri naroda sjede zajedno i ukazuju na zlo rata, i shvatiš da smo svi žrtve, misliš jedno, ali kad to treba da se sad primijeni u svojoj školi, selu, vidiš da nema šanse, ispadaš izrod, izdajnik“ (učenik, Osmaci);

„... ja, kao Bošnjak, kažem da je u Srebrenici bio genocid, a moji drugari Srbi neće to da spominju, i šta sad... Ja ne znam ima li pravo svako da o prošlosti sudi kako hoće, tu je puno osjećaja, a o tome ne možemo pričati... Ako se sve to ne riješi, kako da mi gradimo mir... Samo edukacija ne pomaže, ali je potrebna, moralo bi se ići korak dalje, govoriti o događajima“ (učenica, Tuzla).

Dvanaest učesnika je ukazalo na demotivirajući utjecaj politike na mirovni rad: „... ono što naučimo sruši političar u dnevniku“ (učenik, Osmaci); „Lako je u Sarajevu biti mirotvorac, imaš podršku donatora, velika sredina, i ima vas stotinu, a u malom mjestu te svi znaju, zna se ko je u strankama, ko ti daje posao, radno mjesto...“ (učenik, Sapna).

Na koji način bi trebalo mlade uključiti u mirovni rad, koje forme mirovnog rada najviše odgovaraju mladima?

Na ovo pitanje također su dobijeni odgovori koji bi se mogli primijeniti na cijeli uzorak:

- ostaviti mlade da sami definiraju koncepte zajedničkog života u budućnosti,
- starijim generacijama dati rok da riješe pitanja iz prošlosti oko kojih se ne mogu dogovoriti,

- osigurati mladima kontinuitet mirovnog rada kroz festivale, zabavne sadržaje i druge vrste sadržaja koji su orijentirani na budućnost,
- staviti moratorij na pitanja iz prošlosti oko kojih nema međuetničkog konsenzusa pa prepustiti naučnicima da to riješe u određenom roku,
- uvesti u obrazovanje mirovni rad s više sadržaja koji se ne odnose samo na ljudska prava i demokratiju,
- u postojeće organizacije i inicijative uključiti mlade kao nezavisne, anonimne, eksterne evaluatore (student, Tuzla),
- u medijima osigurati dobre termine za ozbiljne emisije o mirovnim aktivnostima mladih i pozitivnim praksama,
- i dalje održati snažne kontakte ovdašnjih mirovnih aktivista s mladima iz inostranstva kako bi se stekao i zadržao osjećaj da su mladi dio Evrope i svijeta, s problemima i identitetima koji se ne svode strogo u granice Balkana,
- poruke mirovnog aktivizma mladih moraju doći do političara i postati obaveza za njih, a mladima pružiti medijski prostor da vrše stalni monitoring rada političkih elita i institucija.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

„Nešto nedostaje!“ Ova Brechtova konstatacija najbolje izražava stanje mučne, iscrpljujuće nedovršenosti i depresivne presporosti u priči o izgradnji mira u BiH. Čini se, iz bosanske perspektive, da je Foucault bio u pravu definirajući politiku kao „rat koji se vodi drugim sredstvima“. Stanje „mira bez ratnih pobjednika“ u etnopolitičkoj melasi bosanskohercegovačke svakodnevnice nebrojeno puta je označeno kao produžetak rata. Ima li, i da li je uopće kultura mira ovdje imala i ima povijesnu šansu postati konstantom ukupnog društvenog življenja?

Prihvaćajući opasnost koju donosi svaki pokušaj da se o širim historijskim trendovima donose grube teze, moglo bi se ustvrditi kako, barem u zadnjih stotinu godina, ovdje nije bilo političkog prostora unutar kojeg bi liberalno-mirovna ideja, oslonjena na slobodnodjelujućeg pojedinca, postavila temelje samoj mirovnoj akciji.

Vlaisavljević je opravdano upozorio na razarajuću moć epske patetike kao kolektivističko-misaonog supstrata koji u politikantsko-pučkim interpretacijama kulturno-civilizacijskih plodova naših „narodnih tradicija“ ostaje nezamjenjiv model (npr. stalno ponavljanje tvrdnje o hiljadugodišnjem suživotu naroda na ovim prostorima, multikulturi, komšiluku i sl.). Epika je stvar kolektiviteta, kolektivnog identiteta, kolektivističke etike koja obavezuje na *pojedačeni* stil političkog ponašanja.

Sadržaj epike je *patnja, strah od drugog kao konstanta*, dok za slobodnodjelujućeg uspješnog pojedinca ovdje nema mjesta! Dok je u SFRJ ovaj „drugi“ bio označen kao „spoljni i unutrašnji neprijatelj“, u BiH je danas njegovo mjesto zauzeo „pripadnik drugog naroda“. Mir, u ovakvoj konstelaciji političkog svijeta, ostaje ideološki, kolektivistički konstrukt, a ne stvar čovjeka, pojedinca. Mir može biti samo mir među kolektivitetima.

Prijeratne generacije odgajane su prema istom modelu. Jedinствена partijska država SFRJ i BiH raspolagala je monopolom sile na autoritaran način, bez ikakvih snaga i šansi da se ova moć stavi pod kontrolu. U tim uvjetima razvio se „osjećaj apstraktnog zajedništva svih građana/građanki Jugoslavije.

Bosna i Hercegovina je smatrana nekom vrstom Jugoslavije u malom zbog njenog multinacionalnog identiteta. Svi pojedinci su putem podređenosti monopolu državne sile bili stvarno razoružani, mada je vladajuća koncepcija bila koncepcija potencijalno 'naoružanog naroda' – kad za to dođe vrijeme. Relativno nezavisna spoljna politika i sistem etatistički dirigovanog samoupravljanja potpomagali su privid o nekim momentima demokratije jugoslovenskog specifičnog puta u socijalizam.

Konkretno, ovaj tip autoritarne partijske države osiguravao je unutrašnji mir putem upotrebe pravne i druge sile, poentirajući naročito područje odnosa među nacijama u višenacionalnoj federaciji. Kao federacija, SFRJ je dodjeljivala republikama stanovitu samostalnost, koja je naročito pojačana Ustavom 1974. godine. Najveći protivnici države bili su zagovornici slobode mišljenja i 'nacionalisti'.

U ovom posljednjem slučaju moglo bi se reći da, pored neriješenog socijalnog, ekonomskog i kulturnog pitanja, ovaj

autoritarni sistem nije riješio ni pitanje stvaranja demokratskih pretpostavki za funkcioniranje međunacionalnih odnosa u federaciji. On je ovo pitanje naprosto 'zaledio' i pretvorio u iskrivljeni ideološki govor o 'bratstvu i jedinstvu'.

Centralna lekcija iz ovog iskustva glasila bi da autoritarni nedemokratski sistemi uspijevaju nasilno blokirati kako negativne tako i demokratsko-pozitivne puteve i mehanizme za razrješavanja konflikata⁶³. Nije, dakle, nikakvo čudo da prijeratne generacije, odgojene u duhu „naoružanog naroda“, kao garanta mira i sigurnosti, postanu žrtvena masa etnopolitika.

Ako imamo na umu da su liberalni, mirovni pokreti, na političkoj sceni u bivšoj SFRJ imali samo par godina da, na skučenom javnom i medijskom prostoru, uz strahovitu nacionalističku propagandu, pokušaju graditi alternativne modele rješavanja konflikata, jasno je da su im šanse bile nikakve. Ali, kako je navedeno ranije, liberalno-mirovni diskurs jeste postojao, djelovao, i još postoji i djeluje.

Ovdje je možda i šansa za mlade generacije koje se upravo suočavaju s problematikom izgradnje mira u BiH. Rezultati istraživanja jasno ukazuju na nekoliko zaključaka koji bi mogli predstavljati doprinos izgradnji strategija omladinskog mirovnog rada na ovim prostorima:

Očito je da su današnje poratne generacije, koje nisu imale neposredno ratno iskustvo, izložene nimalo jednostavnim dilemama. Rezultati ankete, kao i odgovori dobijeni putem intervjua, ukazuju na to da su pripadnici ovih generacija dobro, daleko šire u odnosu na prijeratne generacije, informirani i educirani o temama vezanim uz pojam mira, mirovni rad, ljudska prava (86 posto steklo je ova saznanja do završetka srednje škole). Ovaj spoznajni aspekt osnova je za svaku drugu vrstu

⁶³ Sekulić, Božidar: „Mir i rat u BiH“, *Godišnjak FPN*, Sarajevo, 2006, str. 26.

djelovanja. Istovremeno, pokazalo se da su utjecaji njihovog neposrednog okruženja, posebno porodice (31 posto), nastavnika (30 posto), na razumijevanje prošlosti i dalje veoma snažni. Šezdeset osam posto potvrđuje da kod njih postoji dilema između interpretacija koje im nude ratne generacije i vlastitih pogleda.

Ova dilema je opterećujuća (samo četiri posto anketiranih tvrdi da su mladi manje opterećeni prošlošću od starijih generacija). Interesantno je da čak 34 posto vjeruje sudstvu.

Koliko god ova dilema bila problematična, ona dokazuje da **mladi još ne prihvaćaju aktuelno stanje kao normalno i prihvatljivo stanje stvari, što znači da, barem latentna, ali široka zainteresiranost za problematiku mira, pa onda i mirovni rad, postoji.**

Ipak, ova dilema, ako ne bude razriješena na vrijeme, dovodi i nove generacije u poziciju tzv. tihe većine, koja će prihvatiti manjinski model ponašanja čak i kada postane kvantitativnom većinom (kako je to **Elisabeth Noelle-Neumann** predstavila u svojoj teoriji o *spiral*i *šutnje*, na očekivane modele ponašanja može pristati i tzv. tiha većina⁶⁴).

Mora se imati u vidu da dosadašnji modeli i forme mirovnog rada nisu dali odgovore na ovu dilemu. Intervjui mladih mirovnih aktivista jasno su pokazali da je **najveći dio njihovog mirovnog**

⁶⁴ Pogledati primjere iz Hrvatske kod: Kanižaj, Ivan: „Previše politizacije, premalo razumijevanja“, Sveučilišna knjižara, Zagreb, 2004, str. 89. Prema toj teoriji javno mnijenje stvara se kroz svojevrsnu spiralu šutnje u kojoj mediji imaju ključnu ulogu jer su oni izvor na koji se građani oslanjaju. Građani oslušuju stav ukupne javnosti o nekoj temi i prihvaćaju prevladavajuće mišljenje koje kreiraju mediji. Ukoliko se ne slažu sa stavom medija, postaju tiha većina, što je krajnji efekt spirale šutnje. Ako u takvoj situaciji i predstavnici većine, koji se osjećaju manjinom, teško mogu dobiti medijski prostor i nametnuti svoje probleme, vjerovatnoća da će to moći članovi i koje manjine ili građanin kao jedinka još je manja.

aktivizma edukacijske prirode, to jest odnosi se na stjecanje znanja u oblasti „pedagogije mira“ i ljudskih prava. Pritom, kako su sami naveli, „stječu alate za mirovni rad, ali ih ne koriste dalje“. Izuzetno je interesantno da u ranijim istraživanjima, provedenim u neposrednom poratnom periodu, o mirovnim aktivnostima, u kojima su učestvovala starije generacije, učesnici tvrde suprotno kada je postedukativna, konkretna primjena spoznajnog kapitala u pitanju, naprimjer: „Kroz svoje radionice i obuke na temu transformacije sukoba i nenasilne komunikacije, CNA je napravio značajan doprinos jačanju individualnih vještina i stvaranju potencijala za mir od 1997. godine. Stoga je glavni cilj Centra za nenasilne akcije u okviru ovih projekata kvantitativni i kvalitativni rast socijalnog kapitala i kompetentnih ljudi koji će u svojim zajednicama širiti ovu aktivnost i svoje znanje koje su stekli kroz radionice i treninge, te tako utjecati na ukupnu izgradnju mira u BiH.

Od 1997. do 2001. godine, u rasponu u kojem je obuhvaćena ova evaluacija, 160 osoba je prošlo trening i obuku CNA u sklopu 10 radionica, a najmanje 500 osoba je pohađalo kraće obuke. Cilj je promicanje znanja u oblasti: teorijskoga znanja upravljanjem sukoba, praktični pristupi nenasilju, tolerancije, empatije, sposobnosti za timski rad te analizu sukoba.

U anketnom ispitivanju i intervjuima koji su provedeni sa učesnicima treninga i radionica CNA došlo se do rezultata da su svi diplomanti stekli važne uvide o sebi, svome pristupu prema drugim ljudima te razrješenju konfliktnih situacija. Većina diplomiranih izrazila je stav da je ovaj proces učenja pozitivno utjecao na njihove živote, što se u jednom dijelu odrazilo i na promjenu njihovoga ponašanja.

Također, većina diplomiranih učesnika svoje znanje primjenjuje u svome okruženju.⁶⁵

Ako kao mirovni instrumentarij razumijemo znanja iz domena ljudskih prava i stečene vještine i spoznaje o nenasilju, nacionalnim stereotipima itd., onda je jasno da primjena ovog instrumentarija treba da se desi u istinskom polju ljudskih sloboda. Očito da edukacijski diskurs koji forsira ljudska prava bez snažne afirmacije sloboda ostaje nedovršen. Mladi i sami navode da se mirovna priča završava nakon završetka radionica, seminara, a onda „svako u svojoj sredini nastavlja po starom“.

Obrazovanje o miru i mirovnom radu moralo bi, kroz obrazovni sistem, u civilnom društvu i političkoj sferi, u završnici motivirati pojedinca da slobodno iznosi svoja razmišljanja i stavove. Još 2006. godine Gajo Sekulić je upozorio na ovaj problem: „Ovdje se humanistička granica demokratije pokazuje naročito siromašnom budući da demokratsko legitimiranje putem ljudskih prava uglavnom *bez ljudske slobode* unutar prethodnog ili pretpostavljenog 'prirodnog' razdvajanja ljudskih prava *i slobode*, i politička filozofija mira reducirana na kolebljive i relativizirane osnovne principe za sklapanje dobrog mira – na principe državnog suvereniteta i prava naroda na samoodređenje – neizbježno moraju ostajati u granicama kantijanskog negativnog pojma mira kao 'stanja-ne-rata'. Ovom nivou utemeljenja mira ostaje sasvim ili najčešće veoma neprozirna 'veza' između dva spomenuta principa sklapanja dobrog mira i principa ljudskih prava *i sloboda*.“⁶⁶ Ovim bi se svakako morali pozabaviti svi mirovni akteri u BiH. Posebno su manje, periferne sredine, pogođene ovim problemom. Intervjuirani omladinci i omladinke mahom dolaze iz ovih sredina,

⁶⁵ Evaluation Report: „Conflict Transformation by Training in Nonviolent Action“, Martina Fischer, Berghof Occasional Paper No. 18, juni 2001, str. 10.

⁶⁶ Sekulić, Božidar: „Mir i rat u BiH“, *Godišnjak FPN*, Sarajevo, 2006, str. 26.

ukazujući na ove probleme, ali i na činjenicu da javni mirovni angažman u ovim sredinama, saradnja s pripadnicima „drugih“ etničkih grupa, može biti označen kao „izdaja“. **Jasno je, dakle, da u perifernim sredinama mirovni aktivizam predstavlja za mladog čovjeka ne samo moralnu nego i sigurnosnu dilemu.**

U BiH, čak i u percepcijama mladih, najznačajniji nosilac aktivnosti mirovnog karaktera nosi nevladin sektor. Teško je procijeniti ukupne rezultate brojnih seminara, treninga, radionica... kroz koje se do jučer suprotstavljeni akteri dovode u dijalog, motiviraju na *susret s prošlošću*, gdje se raspravljaju perspektive mira i pomirenja, i ova dimenzija aktivizma nevladinih asocijacija ne smije se ni zanemariti ni potcjenjivati.

O uvjetima i mogućnostima uspostave *pozitivnog mira*, koji nije ostvariv bez utvrđivanja istine o dešavanjima u prošlosti (što je u istraživanjima potvrdilo tek 34 posto ispitanika, dok 54 posto smatra da na uspostavljanju pozitivnog mira ne može ništa učiniti), otvorena je rasprava upravo djelovanjem nevladinih struktura.

Istraživanje je pokazalo da se, zahvaljujući učešću u aktivnostima nevladinih organizacija, razgrađuju nacionalni stereotipi i predrasude, demistificira politička ideologija etnonacionalnih političkih aktera, a jezik mržnje zamjenjuje jezikom konstruktivne rasprave. Istovremeno, 96 posto od 300 ispitanika nije član nijedne mirovne omladinske organizacije, a 55 posto ne poznaje dovoljno njihov rad ili ih ne interesira.

Mladi smatraju da trebaju biti više uključeni u kreiranje mirovnih programa i projekata zajedno sa starijim generacijama (64 posto), da ih treba uključiti u evaluaciju ovih aktivnosti, a metode i forme mirovnog rada prilagoditi njihovim očekivanjima. Ohrabruje činjenica da 34 posto ispitanika smatra kako treba djelovati mirovno kroz svijet

politike (političkih stranaka), pokazujući da su svjesni važnosti utjecaja politike na izgradnju mira.

Izgradnja mira je proces koji zahtijeva kontinuitet, i mladi su svjesni i ove činjenice. **Kao negativna iskustva najčešće navode diskontinuitet u mirovnom procesu (sve se završava nakon učešća u edukacijskim aktivnostima) te izostanak daljnjeg, stvarnog kontinuiranog dijaloga o stvarnim dešavanjima (primjenu naučenog na stvarne događaje iz prošlosti) sa svijetom politike i učesnicima ovih događanja.**

U intervjuima su sami mirovni aktivisti navodili da se politika, ali često i lokalno okruženje, odnosi prema njihovim mirovnim porukama sa seminara, konferencija, okruglih stolova itd. na razočaravajući, demotivirajući način. Znači li ovo da nevladin sektor, nakon prestanka aktivnosti prijeratnih autentičnih mirovnih inicijativa i njihovog kratkog poratnog djelovanja u BiH, nema snage ili dovoljno povezujućeg i premošćujućeg socijalnog kapitala i potencijala da razvije respektabilnu protutežu politikama konflikata u BiH? U ovom trenutku, očito, ovaj nivo nije postignut. Politika ne reagira, ili reagira tek uzgredno, na mirovnu poruku iz civilne sfere. Svakako, potrebno je vrijeme, ali, kako mladi očekuju, i više otvorenosti i pritiska prema političkoj sferi. Ovo ne znači da treba zanemariti dosad učinjeno. U tekstu "Iskustva iz postratne BiH"⁶⁷

Martina Fischer tvrdi da je jako civilno društvo ključni partner za intervencije inostranih aktera u postkonfliktnim društvima i stvaranje pretpostavki za rješavanje sukoba mirnim putem.⁶⁸ Izgradnjom resursa mirovnih nevladinih organizacija, stvaranjem mirovnih mreža, unapređuje se kvalitet i kvantitet premošćujućeg socijalnog kapitala, koji direktno utječe na njegove procese

⁶⁷ Fischer, Martina: „Civil Society in Conflict Transformation: Ambivalence, Potentials and Challenges“, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, oktobar 2006, str. 13, www.berghof-handbook.net.

⁶⁸ Isto.

integracije i, u konačnici, doprinosi transformaciji duboko fragmentiranih društava u jedinstvene političke zajednice. Intervencijama međunarodnih nevladinih organizacija stvaraju se pretpostavke za lokalni mirovni aktivizam. Fischer smatra izuzetno važnim motivirati mlade ljude da preuzmu odgovornost u svojim zajednicama, ugrađujući u procese transformacije i konsolidacije mira vlastite ideje, očekivanja i vizije.

Istovremeno, skoro stopostotna projektno-mirovna metodologija, u temeljima aktuelnog mirovnog aktivizma, čini se da potiskuje u zaborav autentični, korekcijsko-protestni mirovni rad, onaj spontani odgovor mladog čovjeka na izazove nesigurne sadašnjosti i još nesigurnije budućnosti. Vjerovatno da čitav niz faktora determinira ovaj deficit spontaniteta u aktuelnom mirovnom miljeu u BiH.

Junski protesti u Sarajevu i Banjoj Luci jasno su pokazali da su civilne snage još uvijek „kratkog daha“, svedene na uzak politički areal, kao i njihova osnovna sastavnica – građanin – realan politički čovjek koji hoće i može da proizvede promjene.

Tokom intervjua navedeno je kako etnopolitika dezavuirala, srozava nastojanja mirovnih aktera. Ovo svakako navodi na zaključak da u svijetu etnopolitike sloboda i uspjeh slobodnog pojedinca predstavljaju konceptualnu opasnost, te bi jedna, samo jedna značajna pobjeda slobodnih, spontano nastalih *građanskih snaga* nad etničkim i epsko-populističkim institutima predstavljala najsnažniji motiv za civilne aktere i autentičnu civilnu akciju. Ovim se ponovo vraćamo na konstataciju da ljudska prava i slobode, građanske i političke, čine jedinstvo koje se mora stalno i iznova promovirati u edukacijskom i praktičnom mirovnom radu.

Stalna izloženost kulturalnom i strukturalnom nasilju također pogađa mlade. Tokom intervjua svi su učesnici potvrdili da neumjereno, nametljivo i nepotrebno korištenje nacionalne i vjerske simbolike u javnoj sferi nikom nije potrebno i da stvara klimu mržnje i nepovjerenja. **Iz prostora koji pripadaju svima podjednako (općinske prostorije, škole, bolnice...) treba ukloniti nacionalnu ili vjersku simboliku, kao i vjerske prakse. Ovim mladi jasno ukazuju na nužnost liberalizacije javnog prostora.**⁶⁹

Na kraju ovih razmatranja, kao sasvim izvjesna, nameće se potreba preispitivanja strategija mirovnog djelovanja u BiH na način da se, u ovom procesu, na vrijeme, još u fazi srednjeg i visokog obrazovanja, mora naći mjesto za poratne generacije. Sreća je da pripadnici ovih generacija imaju razvijenu svijest o značaju procesa izgradnje mira za svoju budućnost i da aktuelno stanje ne prihvataju kao završnu fazu u ovom procesu.

Na nevladinom sektoru, mirovnim djelatnicima, inostranim sponzorima i ovdašnjim političarima ostaje da odgovore ovom izazovu. Nove poratne generacije snažno su izložene utjecajima etnonacionalističke epike, ali, za razliku od njihovih prethodnika u vrijeme raspada Jugoslavije, spoznajno, i kao dio dobro informirane globalne mladeži, imaju više šanse da ispravno, u skladu s vlastitim vizijama budućnosti, odgovore pritiscima etničkih i drugih ideologija i politika konflikta i nasilja. Ideja mira ne smije postati osnova za bilo kakav međugeneracijski jaz.

⁶⁹ Nakon rata 1992-1995. i etničkog čišćenja naroda koji su bili u podređenom položaju u određenim dijelovima države, grbovima i drugim simbolima općina također se pokaz(iv)alo koji je narod „pobijedio“ u određenoj općini, to jest prisvojio je za sebe. Iako su po ustavu svi narodi i građani ravnopravni u svakom dijelu države, mnoge općine se i na simboličkoj razini prikazuju kao nacionalne općine te tako i na taj način iscrtavaju mapu podjele Bosne i Hercegovine. Primjeri su zaista još uvijek brojni, npr. grbovi općina Srbac, Prijedor, Stari Grad, Nevesinje, Bužim itd. sadrže nacionalna ili vjerska obilježja jedne etničke grupe. Očito da mladi drugih etničkih grupa ovo doživljavaju kao nasilje! Pogledati npr. na www.prometej.ba.

Tokom istraživanja pokazalo se da, oslobođeni pritiska „etničko-kolektivističkog“ autoriteta, kao pripadnici jedne generacije, oko najvećeg broja pitanja imaju ista ili slična stanovišta bez obzira na vlastitu nacionalnu pripadnost. Ovo se posebno pokazalo tokom intervjua jer nije bilo značajno suprotstavljenih mišljenja između pripadnika etničkih grupa iako su ovi intervjui sa svakom grupom urađeni odvojeno.

Ova studija će ispuniti svoj cilj ako pojedince i organizacije koje su posvećene realizaciji ideje mira potakne na dijalog, razmišljanja i akciju te posluži stvaranju prostora za optimalan, svih pritisaka oslobođen, upliv mladih poratnih generacija u kreiranju mirovnih strategija i motivira ih na daljnji mirovni rad.

LITERATURA I OSTALI IZVORI:

KNJIGE:

- Galtung, Johan: *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, London: Sage Publications Ltd., 1996.
- Gugel, Günther/Jäger, Uli: *Gewalt muss nicht sein. Eine Einführung in friedenspädagogisches Denken und Handeln*, 3. Aufl., Tübingen, 1997.
- Gvozdenović Anja/Potočnik, Dunja: *Mladi i izgradnja mira*, Centar za mirovne studije, Zagreb, 2000.
- Kangrga, Milan: „Korčulanska ljetna škola“, u: *Izvan povijesnog događanja. Dokumenti jednog vremena*, Biblioteka Feral tribune, Split, 1997.
- Lin, Susanne: *Friedenserziehung*, Handwörterbuch, ur. Brilling, Oskar/Kleber, Eduard, Baltmannsweiler, Hohengehren, 1999.
- Milardović, Anđelko: *Spontanost i institucionalnost*, Kairos, Beograd, 1989.

- Sejfija, Ismet: *NVO sektor u BiH: tranzicijski izazovi*, Bosanska riječ, Tuzla, 2010.
- Sekulić, Božidar, Gajo: *Individuum i nasilje 1991: Otvorena pisma protiv rata*, Rabic, Sarajevo, 2006.

ČLANCI:

- Hadžibegović, Ilijas/Kamberović, Husnija: „Organizacije civilnog društva u BiH – porijeklo i kontekst“, *Revija slobodne misli*, br. 9-10, Asocijacija nezavisnih intelektualaca „Krug 99“, Sarajevo, 1997.
- Popov, Nebojša: „Disidentska skrivalica“, *Republika*, br. 242/243, Beograd, 2000.
- Popov, Nebojša: „Šta radi UJDI u ratnim uslovima“, *Republika*, br. 29, 1. oktobra 1991, Beograd.
- Rosandić, Ružica/Milenković, Nataša/ Kovačević, Mirjana: *Teži put: mirovne akcije na tlu bivše Jugoslavije*, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2005.
- Sejfija, Ismet: „Mirovno-medijacijska funkcija civilnog sektora u BiH“, *Uprava*, br. 3, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, 2010.
- Sejfija, Ismet: „Svrstavanje nesvrstanih“, *Naše vrijeme*, br. 4.
- Sejfija, Ismet: „Von dem Zivilsektor zu der Zivilgesellschaft“, u: *Medien und Interkulturelle Kommunikation*, SOEMZ, Frankfurt/Sofija, 2005.

- Sekulić, Božidar: „Mir i rat u BiH“, *Godišnjak FPN*, Sarajevo, 2006.
- Vlasisavljević, Ugo: „Opet narodna država“, *Nezavisne novine*, Banja Luka, 13. januara 2006.

DOKUMENTI, ZBORNICI, PUBLICIRANA ISTRAŽIVANJA:

- Agić, Novka: „Specifičnosti sektora NVO i njihova uloga u tranziciji sistema“, u: „Lokalni NVO sektor u Bosni i Hercegovini“, radni dokument, Nezavisni biro za humanitarna pitanja (IBHI), Sarajevo, oktobar 1998.
- Katalinski, Ranka/Čolo, Edita: „Pregled teorijskog materijala psihosocijalnih radionica u okviru projekta „Izaberimo mir zajedno“, CRS, Amos Graf, Sarajevo, 2008.
- Brošura: „Dezerteri rata u bivšoj Jugoslaviji“, Žene u crnom, Beograd, 1994.
- Brošura „Kako do besplatne pravne pomoći“, IPAK, Tuzla, 2006.
- Brošura „Dixi“, Forum građana Tuzla, Tuzla, 1996.
- Brošura „Nevladin sektor u Tuzli – stanje 1999.“, Agencija lokalne demokratije Tuzla, 1999.

- Evaluation Report: „Conflict Transformation by Training in Nonviolent Action“, Martina Fischer, Berghof Occasional Papper No. 18, juni 2001.
- „Izveštaj o radu za 2005. godinu“, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2006.
- „Izveštaj o realizaciji projekta: „IPAK – povjerenje za mir“, IPAK, Tuzla, 2012.
- Kvalitativna studija 3, „Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin (NVO) sektor, Status i perspektive za Bosnu i Hercegovinu, Analiza i implikacije za politike“, Dokument 1: „Upute za čitaoce i sažetak zaključaka i preporuka“, Ured za međunarodni razvoj Vlade Ujedinjenog Kraljevstva, Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo, april 2005.
- „Nenasilna komunikacija za nastavnike“, u: „IPAK-ov bilten“, IPAK, Tuzla, 2006.
- Publikacija: Rezultati istraživanja: „Stanje trećeg sektora i razvoj civilnog društva na području Tuzlanskog kantona“, Taldi, Tuzla, maj 2006.
- Vukosavljević, Nenad: „Nenasilje? Priručnik za treninge iz nenasilne razrade konflikata za rad s odraslima“, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2000.
- Vukosavljević, Nenad: „(P)održani iz Nemačke“, Godišnji izveštaj CNA, Beograd, 2012.
- „Lokalna samouprava je vaše pravo“, Kulturni centar Tuzla-Bolonja, Tuzla, 2001.

- „Tromjesečni izvještaj mart 2003 – maj 2003“, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2003. „Šestomjesečni izvještaj septembar 2004 – februar 2005“, Centar za nenasilnu akciju, Sarajevo, 2005.

INTERNET:

- www.lupiga.com
- www.dadalos.org/frieden_hr/grundkurs_4/mediation.htm
- www.gtz.de
- www.berghof-zentrum.org
- www.renovabis.de
- www.nenasilje.ba
- <http://www.nenasilje.org/reports/arh.html>
- <http://www.mreza-mira.net/node/1>
- www.prometej.ba
- www.pulsdemokratije.net: Suljagić, Emir: „Komisija za istinu i pomirenje: Pomirenje kao krvavi cinizam“, Hodžić, Emir: „Komisija za istinu i pomirenje: Forum protiv mitova“, oba teksta u No. 1, juli-august 2006, Tokača, Mirsad: „Komisija za istinu i pomirenje: Istina kao priznanje i suosjećanje“, u: No. 2, septembar-oktobar 2006.
- www.korekom.org
- www.ljudskaprava.com
- <http://ba.yihr.org/rs/article/35/>

